

Een wereld van verschil

Hoe Nederlanders en Engelsen zichzelf
identificeerden in relatie tot de Turken

Bachelorscriptie

Naam: Alicia Langendijk
Studentnummer: 3240444
Emailadres: A.Langendijk@students.uu.nl
Begeleider: D. Onnekink
Inleverdatum: 29 januari 2010

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
1. Inleiding	3
2. Theoretisch kader	5
2.1. <i>Het oriëntalisme van Edward Said</i>	5
2.2. <i>Kritiek op het oriëntalisme van Said</i>	6
2.3. <i>Beschavingen in conflict</i>	8
2.4. <i>Kritiek op de these van Samuel P. Huntington</i>	9
2.5. <i>Reisverslagen en othing</i>	10
3. Historische context	13
3.1. <i>Het ontstaan van het Ottomaanse Rijk</i>	13
3.2. <i>Een grens aan de veroveringen</i>	14
3.3. <i>Het Ottomaanse Rijk en de Europese grootmachten</i>	15
3.4. <i>Militaire hervormingen</i>	16
3.5. <i>Nationalistische opstanden</i>	17
3.6. <i>De Tanzimat-hervormingen</i>	17
4. Inleiding tot de reisverslagen	19
4.1. <i>De Engelse reisverslagen</i>	19
4.2. <i>De Nederlandse reisverslagen</i>	20
5. Dagelijks leven	23
5.1. <i>Omgang met niet-moslims</i>	23
5.2. <i>Luiheid</i>	25
5.3. <i>Despotisme</i>	27
5.4. <i>Overige eigenschappen</i>	28
6. Godsdienst en geloofsbeleving	30
6.1. <i>Vroomheid</i>	30
6.2. <i>Reinheid</i>	31
6.3. <i>Oordeel over de islam</i>	32
7. Omgang met vrouwen	34
7.1. <i>Uiterlijke kenmerken van Turkse vrouwen</i>	34
7.2. <i>Segregatie en de sluier</i>	35
7.3. <i>De status van vrouwen</i>	37
8. Conclusie	39
Bibliografie	41

1. Inleiding

Moslims en de islam zijn vandaag de dag veelbesproken onderwerpen. Discussies over de positie van de vrouw in de islam, de rol van geweld binnen deze godsdienst en religieus fanatisme onder moslims zijn nog altijd veel te vinden in bijvoorbeeld boeken en kranten. Daarnaast zijn landen als Turkije en Tunesië tegenwoordig zeer populaire vakantiebestemmingen, waardoor veel toeristen in aanraking komen met islamitische culturen en hier hun mening over kunnen vormen. Dit is echter geen nieuw fenomeen. Al eeuwenlang wordt er over deze onderwerpen gepraat en gespeculeerd, en reizen er mensen naar Turkije en het Midden Oosten. Sommige reizigers legden hun reis vast in een reisverslag en sommige van deze verslagen kunnen ook nu nog geraadpleegd worden. Wat reisverslagen betreft worden de achttiende en negentiende eeuw binnen de literatuurwetenschap vaak beschreven als de bloeitijd van de reisverslagen. Dit betekent natuurlijk niet dat in de eeuwen hiervoor of hierna geen reisverslagen geschreven werden. Echter, in deze twee eeuwen werden er meer reisverslagen geschreven dan ooit tevoren, zowel door zeevaarders, regeringsfunctionarissen, kunstenaars als door jeugdige reizigers die de wereld wilden verkennen.¹ Deze twee eeuwen zijn dan ook de te bestuderen periode die gekozen is voor deze scriptie.

Reisverslagen zijn niet enkel verslagen van wat de desbetreffende reiziger heeft gezien of meegemaakt. De auteur probeert in zijn verslag namelijk ook de dingen die hij ziet en ervaart te plaatsen binnen het kader dat hem bekend is. De wereld wordt geconceptualiseerd en haar bewoners worden door de auteur gecategoriseerd binnen kaders die hem of haar bekend zijn. Tegelijkertijd dicht de auteur zichzelf ook een (over het algemeen centrale) plaats toe in diezelfde wereld. In een reisverslag wordt dus niet alleen gepoogd de wereld zoals de auteur die ziet te beschrijven, maar het is ook een manier om iemands eigen plaats in de wereld te bepalen.² Aangezien de beschreven personen en gebeurtenissen begrepen worden aan de hand van iemands referentiekader, geeft een reisverslag ook inzicht in hoe de auteur (en eventueel zijn tijdgenoten) over de beschreven 'Ander' denkt.³

Dit is tevens de reden waarom voor deze scriptie gekozen is voor reisverslagen als te bestuderen primaire bron. Deze scriptie zal zich richten op de perceptie van Engelse en Nederlandse reizigers in de achttiende en negentiende eeuw aangaande Turken in het Ottomaanse Rijk. Hierbij zal specifiek gekeken worden naar de karaktereigenschappen die de reizigers de Turken toeschrijven in hun reisverslagen en hoe de reizigers dit contrasteren met eigenschappen van hun eigen volk. Oftewel, hoe definiëren de reizigers zichzelf en hun eigen volk aan de hand van hoe zij de Turken zien en definiëren? De onderzoeksvraag van deze scriptie is dan ook: *Welke karaktereigenschappen schrijven reizigers in de achttiende en negentiende eeuw Turken toe in hun reisverslagen en op welke wijze definiëren de reizigers zichzelf en hun volk aan de hand van deze vermeende eigenschappen van de Turken?*

Om deze vraag te beantwoorden zal gebruik gemaakt worden van verscheidene reisverslagen uit de achttiende en negentiende eeuw, geschreven door inwoners van zowel Engeland als Nederland. Er zijn vijf Engelse reisverslagen geselecteerd en deze zijn allemaal geschreven in de achttiende eeuw. Verder zijn vier Nederlandse reisverslagen geanalyseerd, waarvan twee geschreven zijn in de achttiende eeuw en twee in de negentiende eeuw. Alle reisverslagen zijn geschreven door mannen. In deze scriptie zijn geen reisverslagen van vrouwen geanalyseerd, omdat dit zou betekenen dat er ook een vergelijking gemaakt dient te worden tussen de reisverslagen van mannen en vrouwen. Hier was in deze scriptie helaas geen mogelijkheid toe, in verband met de beperkingen die aan de lengte van een bachelorscriptie worden gesteld.

Sinds de publicatie van het boek *Orientalism* van Edward Said⁴ is er veel geschreven over beeldvorming aangaande de bevolking van de zogeheten 'Oriënt', oftewel het Oosten. Er is hierbij

¹ D. Porter, *Haunted Journeys. Desire and Transgression in European Travel Writing* (Princeton, New Jersey 1991) 3-4.

² Porter, *Haunted Journeys*, 3-8.

³ Ibidem, 3-4.

⁴ E.W. Said, *Orientalism* (London 2003).

aandacht besteed aan allerlei facetten van zowel het politieke als het culturele leven, zoals schilderijen, muziek, boeken en gedichten.⁵ Er is ook onderzoek gedaan naar de plaats van oriëntalisme⁶ in Westerse, waaronder Nederlandse, reisverslagen.⁷

De rol van oriëntalisme in Nederlandse reisverslagen is onderzocht door van den Heuvel. Zij heeft specifiek gekeken naar in hoeverre elementen van het oriëntalisme terug te vinden zijn in reisverslagen van Nederlandse reizigers van de achttiende tot het begin van de twintigste eeuw.⁸ Haar conclusie was dat geen enkel reisverslag alle elementen van Saids oriëntalisme vertonen, maar dat het oriëntalisme wel in vrijwel alle reisverslagen terug te vinden is. Niet alle reisverslagen zijn echter in dezelfde mate oriëntalistisch.⁹ Ook van den Heuvel analyseert in haar Masterscriptie slechts reisverslagen die zijn geschreven door mannen. Er is echter ook onderzoek gedaan naar de manier waarop vrouwelijke reizigers zich een beeld vormden van en schreven over de Oriënt en haar bewoners. Billie Melman onderzoekt in haar boek *Women's Orients. English Women and the Middle East 1718-1918. Sexuality, religion and work*¹⁰ of Engelse vrouwen, en in het bijzonder vrouwelijke reizigers, een ander beeld hadden van de Oriënt dan Engelse mannen. Volgens haar is dit zeker het geval. Dit zou onder andere te maken hebben met het feit dat Engelse vrouwen daadwerkelijk in contact konden komen met Turkse vrouwen, terwijl dit voor Engelse mannen vrijwel onmogelijk was. Daarnaast zouden Engelse vrouwen hun reizen en reiservaring ook kunnen gebruiken om hun positie in hun eigen land te verbeteren, waardoor hun reizen voor hen een ook een andere waarde hadden dan voor Engelse mannen.¹¹

Ondanks het feit dat deze scriptie zich ook zal bezighouden met reisverslagen betreffende de Oriënt, zal zij zich onderscheiden doordat in deze scriptie niet zozeer gekeken wordt naar de oriëntalistische elementen in de reisverslagen. Er zal zeker veel aandacht besteed worden aan de manier waarop de Europese reizigers de Turken karakteriseren. Echter, hierbij zal ook gekeken worden naar hoe de reizigers zichzelf aan de hand van deze karakteristieken definiëren. Het gaat in deze scriptie dus niet alleen over hoe de reizigers de Turkse Ander zien, maar ook over hoe zij zichzelf zien.

Na de inleiding zal in hoofdstuk twee ingegaan worden op de theoretische achtergrond van deze scriptie. Hierin wordt onder andere het oriëntalisme van Said behandeld, alsmede kritiek hierop en belangrijke theorieën aangaande de waarde en functie van reisliteratuur. Het derde hoofdstuk zal hierna ingaan op de historische context van de reisverslagen en het Ottomaanse Rijk. Na deze hoofdstukken zal de scriptie zich specifiek richten op de reisverslagen. Allereerst zullen de verschillende reisverslagen kort geïntroduceerd worden in hoofdstuk vier. Vervolgens zullen drie hoofdstukken volgen die verder ingaan op de analyse van de reisverslagen. Deze analyse is opgedeeld in drie thema's, die ieder behandeld worden in een apart hoofdstuk. Hoofdstuk vijf behandelt het thema dagelijks leven, hoofdstuk zes gaat dieper in op de godsdienst en geloofsbeleving van de Turken en het zevende hoofdstuk gaat over de manier waarop Turken met vrouwen om zouden gaan. Tot slot volgen de conclusie en de bibliografie.

⁵ Een voorbeeld hiervan is het werk van M. Head, *Orientalism, masquerade and Mozart's Turkish Music* (London 2000).

⁶ Said, *Orientalism*, 2-3, definieert oriëntalisme onder andere als een Westers discours dat erop gericht is om macht te verkrijgen over de Oriënt. Dit discours is terug te vinden in de politiek, kunst, literatuur, geschiedschrijving en filosofie. Een belangrijk onderdeel van dit discours is dat de Ander overwegend negatief beschreven wordt en dat dit ook als iets onveranderlijks wordt gezien.

⁷ E. van den Heuvel, "Daar hoorden zij de iman zingen..." *De relatie tussen Nederlandse reizigers en het oriëntalisme van Edward Said* (Scriptie. Universiteit Utrecht).

⁸ Van den Heuvel, *Daar hoorden zij de iman zingen*, 4.

⁹ *Ibidem*, 140.

¹⁰ B. Melman, *Women's Orients. English Women and the Middle East 1718-1918. Sexuality, religion and work* (Michigan 1992)

¹¹ P. Marshall, "Review Untitled", *English Historical Review* 113, 450 (1998) 203-204.

2. Theoretisch kader

Er is door de jaren heen al zeer veel geschreven over de verhouding tussen het Oosten en het Westen, tussen de islamitische wereld en de christelijke wereld. Dit hoofdstuk zal twee zeer belangrijke en invloedrijke werken aangaande de relatie tussen de islamitische wereld en het Westen behandelen. In de eerste paragraaf zal het concept oriëntalisme volgens Edward Said behandeld worden. Dit begrip is enorm invloedrijk geweest en het is vrijwel onmogelijk om reisverslagen over het Ottomaanse Rijk te analyseren zonder hier rekening mee te houden. De tweede paragraaf zal ingaan op de kritiek die Said heeft ontvangen op zijn these over dit fenomeen. Vervolgens zal in de derde paragraaf gekeken worden naar Huntingtons these van de *clash of civilizations*. Deze these houdt zich vooral bezig met de hedendaagse verhoudingen tussen beschavingen, maar grijpt hierbij ook terug op de historische verhoudingen tussen de islamitische wereld en het Westen. De daaropvolgende vierde paragraaf zal verder ingaan op de argumenten tegen Huntingtons these. Tot slot is het bij het bestuderen van reisverslagen essentieel om rekening te houden met wat de waarde van een reisverslag is en wat deze voor informatie kan verschaffen. Daarnaast is het ook belangrijk om stil te staan bij de betrouwbaarheid van reisverslagen. De vijfde en laatste paragraaf zal hier verder op ingaan.

2.1. Het oriëntalisme van Edward Said

Toen het boek *Orientalism* van Edward W. Said in 1978¹² gepubliceerd werd, deed dit veel stof opwaaien in de academische wereld. Het zorgde er niet alleen voor dat wetenschappers anders naar hun werk gingen kijken, maar het zou ook geleid hebben tot de oprichting van een geheel nieuwe tak van de wetenschap, namelijk de *Postcolonial Studies*. Deze discipline richt zich specifiek op het Westerse discours en tracht deze als het ware af te breken, om zo meer ruimte te geven voor de verhalen en visies van groepen die buiten dit discours vallen.¹³ Daarnaast heeft het boek de aanzet gegeven voor het bestuderen van oriëntalisme in allerlei uiteenlopende takken van de wetenschap, van de geschiedwetenschappen tot de geneeskunde.

Het is echter niet zo dat het begrip oriëntalisme uitgevonden is door Edward Said. Hij heeft het begrip echter wel een nieuwe lading gegeven. Said onderscheidt namelijk drie soorten oriëntalisme. Deze drie vormen van oriëntalisme zijn niet los van elkaar te zien, maar beïnvloeden elkaar constant. De eerste vorm is oriëntalisme als de tak van de wetenschap die zich bezig houdt met de Oriënt, oftewel het Oosten. Dit Oosten is een zeer breed begrip, dat vrijwel alles omvat dat niet behoort tot het Westen. In plaats van Oosten zou dus ook het begrip niet- Westeren gehanteerd kunnen worden. Het is dus een academisch onderzoeksveld en degene die zich met dit onderzoeksgebied bezig houdt, wordt een oriëntalist genoemd.¹⁴ De tweede betekenis die Said aan het begrip oriëntalisme geeft, is de manier van denken die samengaat met het epistemologische en ontologische onderscheid tussen de Oriënt en de Occident, oftewel tussen Oost en West. Dit onderscheid dient vervolgens als basis voor allerlei gedachten, theorieën en kunstuitingen die betrekking hebben op de Oriënt en haar bewoners.¹⁵ De derde en laatste betekenis die Said het begrip oriëntalisme toekent is dat van een machtstructuur. Oriëntalisme in deze betekenis is een Westerse manier van praten, schrijven, leren en denken over de Oriënt om dit gebied te vormen, controleren en domineren. Oriëntalisme is volgens deze betekenis een systematisch discours, waarmee de Oriënt geconceptualiseerd en gecreëerd wordt op allerlei verschillende gebieden, bijvoorbeeld op het militaire, sociologische, culturele en ideologische vlak. Daarnaast wordt deze

¹² In deze scriptie zal een latere versie van *Orientalism* gebruikt worden, namelijk, E.W. Said, *Orientalism* (London 2003).

¹³ T. Brennan, 'The Illusion of a Future: "Orientalism" as Travelling Theory', *Critical Enquiry* 26, 3 (2000), 558-583. 558-560.

¹⁴ Said, *Orientalism*, 2.

¹⁵ Ibidem, 2-3.

'imaginaire' Oriënt telkens weer bevestigd door dit discours, juist doordat dezelfde elementen van de Oriënt keer op keer herhaald worden.¹⁶

Oriëntalisme is volgens Said dus nauw verbonden met macht. Volgens Said zegt oriëntalisme dan ook niet zozeer iets over de Oriënt, maar juist over het Westen en de machtsrelaties tussen Oost en West. Oriëntalisme kan bestaan omdat het Westen de macht heeft om het te laten bestaan en om een beeld van de Oriënt te scheppen zonder dat de bewoners van de Oriënt daar veel tegen kunnen doen.¹⁷ Deze machtsverhouding wordt vervolgens in stand gehouden door het oriëntalistische discours, waarbij het bekende wordt gerepresenteerd door Europa, of het Westen (oftewel 'wij') en het onbekende vorm krijgt in het Oosten, oftewel 'z ij'.¹⁸ Deze twee gebieden zijn totaal verschillend, en het oriëntalisme benadrukt dan ook steeds de sterke punten van het Westen en de zwakke punten van het Oosten.¹⁹

De Oriënt, oftewel het Oosten, is hiermee duidelijk in tegenstelling tot de Occident, oftewel het Westen. Sterker nog, de Oriënt is niet alleen een bestaand geografisch gebied, maar grotendeels een imaginair gebied in het hoofd van, overwegend, Europeanen (en dan in het bijzonder van de Engelsen en Fransen) en Amerikanen. De Oriënt in deze zin is niet zozeer het Oosten zoals dat gevonden kan worden op de wereldkaart, maar een gebied dat in vrijwel alles het tegenovergestelde is van de Occident. Dit betekent volgens Said ook dat de Occident zich geïdentificeert heeft aan de hand van de Oriënt. Wat de Oriënt was, was de Occident niet, en vice versa.²⁰ Dit is een element dat zeer relevant is voor deze scriptie, aangezien hierin de manier waarop de reizigers zich identificeren aan de hand van de Turkse Ander centraal staat. De bewoners van het Westen worden in deze oriëntalistische visie gezien als rationeel, vreedzaam, liberaal, logisch, bezitters van waarden die er toe doen²¹, machtig en capabel.²² Dit betekent dat de bewoners van het Oosten exact het tegenovergestelde zijn: irrationeel, gewelddadig, niet-liberaal, niet-logisch, niet in het bezit van daadwerkelijke waarden²³ en verslagen.²⁴ Deze negatieve eigenschappen zouden intrinsiek aan de bewoner van de Oriënt zijn, dit betekent ook dat ze statisch en onveranderlijk zijn. De oriëntaal is wie hij is omdat hij zo is en is dan ook niet onderhevig aan verandering. Dit in tegenstelling tot de Westering, die wel degelijk in staat is tot ontwikkeling en verandering.²⁵

Dit oriëntalisme is volgens Said inmiddels zo diep tot de Westerse samenleving doorgedrongen, dat dit vrijwel altijd aanwezig is wanneer men schrijft, praat of denkt over de Oriënt. Dit heeft tot gevolg dat men zich ervan bewust moet zijn, dat dit oriëntalistische juk zekere beperkingen met zich meebrengt, waardoor de Oriënt geen onderwerp is waar 'vrij' over gedacht of geschreven kan worden. Men wordt immers altijd beïnvloed door het oriëntalisme dat zo alom vertegenwoordigd is in de Westerse cultuur.²⁶

2.2. Kritiek op het oriëntalisme van Said

Het boek *Orientalism* werd na zijn publicatie echter niet door iedereen positief ontvangen. Said ontving ook veel kritiek naar aanleiding van zijn definitie van oriëntalisme en met name op de kritiek die hij uitte jegens wetenschappers die zich bezighielden met de islam of het Midden Oosten. Said richtte zich hierbij in het bijzonder op een zeer invloedrijke en gerespecteerde academicus en kenner

¹⁶ Ibidem, 3.

¹⁷ Ibidem, 6-8.

¹⁸ Ibidem, 43.

¹⁹ Ibidem, 45.

²⁰ Ibidem, 49.

²¹ Ibidem, 49.

²² Ibidem, 57.

²³ Ibidem 49.

²⁴ Ibidem, 57.

²⁵ Ibidem, 70.

²⁶ Ibidem, 1-3.

van de islam en het Midden Oosten, namelijk Bernard Lewis.²⁷ Dit leidde ertoe dat Lewis uiteindelijk een van de meest felle critici werd van Saïds werk. Hij vond dat Saïd respectabele en serieuze academici op een roekeloze en onjuiste manier bekritiseerde. Dit zou hij veelal doen op een agressieve toon.²⁸ Hij beschrijft Saïds betoog zelfs als 'a scream of rage'.²⁹ Daarnaast zou hij ook niet consequent zijn in zijn beschuldigingen. Zo zou hij belangrijke academici in het onderzoeksveld overslaan, evenals belangrijke wetenschappelijke teksten. Saïd zou zich vooral richten op marginale teksten die zijn visie ondersteunden.³⁰

Daarnaast keerde Lewis zich ook tegen een van de centrale punten van het betoog van Saïd, namelijk het idee dat oriëntalisten slechts kennis vergaarden en verspreiden over de Oriënt om deze te domineren. Hij achtte dit volledig onjuist en zelfs absurd. Hij ontkende niet dat er oriëntalisten zijn geweest die hun kennis in dienst stelden van koloniale machthebbers. Dit betekende volgens hem echter niet dat de studie naar de Oriënt in dienst stond van het koloniale regime. Immers, deze tak van de wetenschap bestond al lang voordat Europa begon met haar koloniale expansie en was ook aanwezig in landen die nooit geheerst hebben over landen in het Midden Oosten.³¹ Lewis erkende dat het van groot belang is om te kijken naar hoe verschillende maatschappijen elkaar representeren. Hij vond echter dat Saïd deze relevante vraag geen recht deed door het antwoord hierop te reduceren tot een kwestie van politieke polemiek.³²

Bernard Lewis was echter niet de enige die kritiek had op het werk van Saïd. Veel academici waren het erover eens dat *Orientalism* een boek was dat een onderwerp aansneed dat te lang genegeerd was binnen de wetenschappelijke wereld. In deze zin werd Orientalism beschouwd als een boek dat geschreven moest worden. Maar zelfs academici die het grotendeels eens waren met de belangrijkste punten uit het boek, hadden kritiek op de manier waarop Saïd zijn betoog onderbouwde. Saïd zou in zijn boek te veel gebruik maken van meeslepend taalgebruik om zijn visie over te brengen.³³ Daarnaast maakt hij veelvuldig gebruik van verscheidene literaire teksten om zijn argumenten te ondersteunen en richt hij zich vaak specifiek op individuen (zoals de hierboven genoemde Bernard Lewis). Veel van zijn critici vonden echter dat hij vooral veel moeite deed om deze teksten en personen te verweven met zijn betoog, waarbij hij niet genoeg aandacht zou hebben besteed aan de historische context waarbinnen de tekst geschreven was, of waardoor de persoon beïnvloed werd. Saïd zou zo vastbesloten zijn om zijn standpunt te bewijzen aan de rest van de academische wereld, dat hij hierbij alles aangreep om zijn visie te ondersteunen, waardoor hij niet genoeg aandacht zou hebben besteed aan bronnen die niet binnen dit betoog pasten.³⁴ Ook zou zijn selectieve gebruik van bronnen ertoe hebben geleid dat zijn argumentatie soms meer op suggestie berust dan op daadwerkelijke 'bewijzen'.³⁵ Dit zou een gebrek aan nuance en subtiliteit tot gevolg hebben, maar ook een onvolledig onderzoek. Want hoe zat het met oriëntalisme in Engeland en Frankrijk voor het koloniale tijdperk en in landen die geen koloniën in het Midden Oosten bezaten?³⁶

Anderen hebben problemen met de beperkte groep die Saïd aanwijst als het onderwerp van oriëntalisme. Saïd gebruikt deze term specifiek voor het Westerse discours betreffende Arabieren en de islam en haar aanhangers. Ibn Warraq vraagt zich af waarom Saïd zich slechts tot deze groep beperkt. Het Midden Oosten heeft niet alleen islamitische inwoners, maar wordt ook bewoond door aanhangers van andere godsdiensten, zoals het Jodendom en het christendom.³⁷ Deze kritiek wordt

²⁷ Z. Lockman, *Contending Visions of the Middle East. The History and Politics of Orientalism* (Cambridge 2004) 190.

²⁸ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 190-192

²⁹ Ibidem, 192.

³⁰ Ibidem, 190-192.

³¹ Ibidem, 191.

³² Ibidem, 192.

³³ Ibidem, 192-193.

³⁴ Ibidem, 193-195.

³⁵ M. Scott, 'Edward Saïd's Orientalism', *Essays in Criticism* 58, 1 (2008) 64-81, 70.

³⁶ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 193-195.

³⁷ P. Berkowitz, 'Answering Edward Saïd', *Policy Review* 149 (2008), 75- 82, 79.

gedeeld door Matthew Scott, die evenals Ibn Warraq vraagtekens zet bij Saïds definitie van de Oriënt. De geografische locatie van de Oriënt is een ambigu onderwerp in *Orientalism*. Enerzijds is de Oriënt het Oosten, of het niet- Westeren, anderzijds is het een imaginair construct van het Westeren. Saïd spreekt dus zowel over een geografische realiteit als over een product van de Westerse geest. Maar wat de Oriënt nou precies inhoudt, blijft onduidelijk. Als geografisch niet- Westeren zou het veel meer gebieden, religies en bevolkingsgroepen moeten bevatten dan die waar Saïd zich voornamelijk op richt, namelijk het Midden Oosten, de islam en Arabieren.³⁸

Deze zelfde auteur bekritiseert ook Saïds periodisering van het fenomeen oriëntalisme. Enerzijds brengt Saïd het begrip nauw in verband met het kolonialisme en de machtstructuur die daarmee gepaard gaat en met het romanticisme. Dit betekent dat de opkomst van het oriëntalisme een duidelijke plaats krijgt in de tijd. Anderzijds probeert Saïd de lezer er ook van te overtuigen dat het oriëntalisme een fenomeen is dat altijd aanwezig is geweest in de Westerse samenleving en dat al vanaf de Oudheid terug te vinden is in de literatuur van het Westeren. Deze twee beweringen zijn duidelijk met elkaar in tegenspraak. Aangezien Saïd het overgrote deel van zijn boek besteedt aan oriëntalisme als een discours dat mogelijk wordt gemaakt door een bestaande machtstructuur en dat deze tevens bevestigt, stelt Scott dat dit Saïds pogingen om oriëntalisme als een altijd aanwezig fenomeen binnen de Westerse cultuur minder overtuigend maakt.³⁹

Tot slot is er nog de tegenhanger van oriëntalisme, namelijk occidentalisme. Het Westeren keek niet alleen naar het Oosten, het Oosten keek (en kijkt) ook terug. Occidentalisme wordt vaak beschreven als een betrekkelijk nieuw fenomeen dat vooral opkwam in de periode na de dekolonisatie. Het zou een tegenreactie zijn op eeuwenlange Westerse dominantie, maar ook op de blijvende invloed die het Westeren nog altijd had en heeft op andere delen van de wereld. De politieke islam in het Midden Oosten is een voorbeeld van occidentalisme, aangezien zij zich verzet tegen Westerse waarden en normen, zoals de liberale democratie.⁴⁰ Het Oosten is zich echter niet pas na de dekolonisatie een beeld gaan vormen van het Westeren. Voor het koloniale tijdperk waren er ook al contacten tussen Oost en West en ook toen was er aan beide kanten sprake van beeldvorming. Deze beeldvorming had vaak te maken met de machtsverhoudingen zoals ervaren door beide kanten.⁴¹ Dit betekent dat de gedachte achter oriëntalisme niet voorbehouden was aan het Westeren, aangezien een dergelijk discours ook zou hebben bestaan en momenteel bestaat in het Oosten.

2.3. Beschavingen in conflict

Naast Saïds veelbesproken boek *Orientalism* bestaat er nog een andere belangrijke these over de verhouding tussen Oost en West, namelijk de theorie van de botsing tussen de verschillende beschavingen, beschreven door Samuel P. Huntington. Huntington maakte de wereld allereerst bekend met zijn these via zijn artikel 'The Clash of Civilizations?',⁴² gepubliceerd in het tijdschrift *Foreign Affairs*. Naar aanleiding van dit artikel schreef hij uiteindelijk het boek 'The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order'⁴³, wat voor het eerst gepubliceerd werd in het jaar 1996.

De these van Huntington heeft vooral betrekking op de verhoudingen in de wereld na het uiteenvallen van de Sovjet Unie. Hij stelt dat ideologie en economie de belangrijkste oorzaken van conflicten in de wereld waren tijdens de Koude Oorlog. In de nieuwe wereldorde die volgens Huntington is ontstaan na de val van het communisme zal cultuur echter de plaats innemen die ideologie en economie in de vorige wereldorde hadden.⁴⁴ Hij deelt de wereld dan ook in aan de hand

³⁸ Scott, Edward Saïd's Orientalism, 70

³⁹ Ibidem, 70-71.

⁴⁰ W. Ning, 'Orientalism versus Occidentalism?', *New Literary History* 28, 1 (1997) 55-67.

⁴¹ T. Labib, 'Preface', in: T. Labib (ed.), *Imagining the Arab Other. How Arabs and Non-Arabs View Each Other* (London 2008) v-x, viii-ix.

⁴² S.P. Huntington, 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs* 72, 3 (1993) 22-49.

⁴³ S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York 1996).

⁴⁴ Huntington, *The Clash of Civilizations?*, 22.

van beschavingen, oftewel culturele entiteiten. Huntington onderscheidt zeven tot acht verschillende beschavingen, namelijk de Westerse, Confucianistische, Japanse, Islamitische, Hindoeïstische, Slavisch-Orthodoxe en Latijns- Amerikaanse beschavingen. De Afrikaanse beschaving is volgens Huntington een mogelijke achtste wereldbeschaving.⁴⁵

Huntington noemt verscheidene redenen om te verklaren waarom de verschillen tussen beschavingen de belangrijkste reden voor conflicten zullen worden. Beschavingen onderscheiden zich allereerst van elkaar door een aantal basiskennmerken zoals geschiedenis, taal, cultuur, traditie en in het bijzonder door religie. Deze verschillen zijn niet nieuw, maar hebben zich eeuwenlang ontwikkeld en verankerd binnen de desbetreffende beschaving. Dit leidt ertoe dat zij veel moeilijker te overbruggen zijn dan politieke en ideologische verschillen.⁴⁶ Daarnaast zorgt globalisering ervoor dat de wereld steeds kleiner wordt. Dit heeft enerzijds tot gevolg dat culturen steeds meer met elkaar in contact komen en elkaar op die manier kunnen beïnvloeden. Anderzijds leidt dit ertoe dat mensen zich steeds meer bewust worden van hun eigen culturele erfenis. Dit betekent dat de verschillen tussen culturen steeds meer nadruk krijgen, wat weer leidt tot diepere verdeeldheid tussen beschavingen. Economische modernisering en de daarmee gepaard gaande sociale veranderingen zorgen er tevens voor dat de natiestaat steeds minder belangrijk wordt, evenals lokale identiteiten. Religie heeft volgens Huntington dit vacuüm gevuld. Religie is niet verbonden aan nationale grenzen, maar volgens Huntington wel aan de grenzen van beschavingen. De groeiende macht van het Westen zou er tot slot voor zorgen dat veel niet- Westerse landen tegenwicht willen bieden aan de Westerse suprematie door de wereld op niet- Westerse manieren vorm te geven.⁴⁷

Huntington stelt dat de islamitische beschaving het meest in conflict zal zijn met andere beschavingen. Allereerst acht hij de verhouding tussen het Westen en de islamitische beschavingen zeer gecompliceerd. Dit zou gedeeltelijk veroorzaakt worden door het feit dat deze twee beschavingen al 1300 jaar met elkaar in conflict zijn. Hierbij valt te denken aan de kruistochten en de Turkse veroveringen. Tegenwoordig zou er in de islamitische wereld een sterke anti- Westerse tendens zijn, die vooral vertegenwoordigd wordt door de islamistische partijen. Deze zouden Westerse waarden en normen verwerpen en principes verdedigen die in strijd zijn met die van het Westen.⁴⁸ Daarnaast zou de islamitische beschaving ook op gespannen voet staan met de Afrikaanse, Slavisch-Orthodoxe en Hindoeïstische beschavingen.⁴⁹

2.4. Kritiek op de these van Samuel P. Huntington

Huntingtons these heeft evenals Saïds boek *Orientalism* veel kritiek ontvangen. Zijn rigide verdeling van de wereld in zeven tot acht beschavingen heeft veel kritiek ontvangen omdat hij hierbij geen aandacht zou hebben voor de verschillen binnen de beschavingen zelf, zoals voor het onderscheid en de conflicten tussen de soennitische en sjii'tische islam in de islamitische wereld en het protestantisme en katholicisme in de Westerse beschaving.⁵⁰ Het feit dat Huntington sommige beschavingen heeft vernoemd naar een geografische regio (zoals de Japanse en Westerse beschavingen), terwijl andere de naam dragen van een religie (bijvoorbeeld de islamitische en hindoeïstische beschavingen) is ook een onderwerp van kritiek.⁵¹ Daarnaast wordt ook zijn bewering dat de wereld ingedeeld kan worden in beschavingen in twijfel getrokken. Beschavingen zouden tegenwoordig niet de belangrijkste marker voor identiteit zijn zoals Huntington beweert. In

⁴⁵ Ibidem, 25.

⁴⁶ Ibidem, 25.

⁴⁷ Ibidem, 25-27.

⁴⁸ Ibidem, 31-32.

⁴⁹ Ibidem, 33-34.

⁵⁰ R. Marks, 'Book Review. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order', *Journal of World History* 11, 1 (2000), 101-104.

⁵¹ J. Fox, 'Huntingtons Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction', *International Politics* 42 (2005) 428-457, 431.

tegendeel, de natiestaat en/of regionale identiteiten blijven de belangrijkste basis voor identiteit, evenals ethniciteit.⁵²

Ook beschuldigen sommigen hem ervan dat hij zeer selectief is in zijn keuze van bronnen. Hij zou vooral bronnen hebben gekozen die aansluiten bij zijn these en daarbij bewust bronnen genegeerd hebben die zijn beweringen tegenspreken.⁵³ Sommigen gaan hierin nog verder en beweren dat hij zijn theorie gebaseerd heeft op de verkeerde feiten, dat hij belangrijke feiten genegeerd heeft of zelfs dat hij feiten bewust gefalsifieerd heeft om zijn theorie te ondersteunen.⁵⁴ Daarnaast zou zijn theorie een oversimplificatie van de daadwerkelijke feiten zijn, waarbij hij zichzelf ook nog eens regelmatig tegenspreekt.⁵⁵

Tot slot zijn er nog de argumenten die zich vooral richten op ethische kritiek op Huntingtons werk. Zo zou Huntington niet zozeer uit zijn op het cultiveren van historisch begrip, maar juist op het propageren van zijn politieke agenda. Na de val van de Sovjet Unie had de Verenigde Staten een nieuwe vijand nodig en Huntington vond die in de islamitische wereld.⁵⁶ Anderen beweren dat zijn theorie vooral een reactie was op elementen van de buitenlandse politiek van de VS, die Huntington zag als tekortkomingen.⁵⁷ Daarnaast wordt zijn theorie vaak afgedaan als gevaarlijk, onethisch en een selffulfilling prophecy.⁵⁸

2.5. Reisverslagen en othing

Reisverslagen worden veelal gezien als een belangrijke historische bron. Dit omdat zij vaak zeer gedetailleerde beschrijvingen geven van landen, locaties, gebeurtenissen en personen. De laatste jaren is er echter steeds meer twijfel ontstaan over de accuraatheid en betrouwbaarheid van reisverslagen. De verwachting was altijd dat de reiziger zo waarheidsgetrouw mogelijk had beschreven wat hij of zij had meegemaakt en gezien. Dat volstrekte objectiviteit hierbij niet verwacht kon worden werd geaccepteerd, maar er werd van uit gegaan dat de auteur in ieder geval zo waarheidsgetrouw zijn eigen ervaringen en visie daarop zou hebben weergegeven. De laatste jaren is gebleken dat de lezers van reisverslagen hier niet zo gemakkelijk vanuit kunnen gaan. Uit nader onderzoek is gebleken dat plagiaat veelvuldig terug te vinden is in reisverslagen. In sommige reisverslagen zijn grote gedeeltes simpelweg gekopieerd uit andere reisverslagen. Het zijn dus niet de ervaringen van de auteur zelf, maar hoogstwaarschijnlijk die van een ander, mogelijk zelfs uit een heel andere periode. Het valt in sommige gevallen zelfs te betwijfelen of de auteur de desbetreffende reis daadwerkelijk heeft gemaakt.⁵⁹

Ook is het moeilijk om de grens te bepalen tussen reisverslagen en fictieve verhalen of romans. Reisverslagen bevatten vaak verschillende literaire elementen. Zo bestaan ze vaak zowel uit feitelijke beschrijvingen als uit imaginaire gebeurtenissen, ontmoetingen en ervaringen. Historische accuraatheid is vooral in oudere reisverslagen niet van groot belang en wordt afgewisseld met episodes uit andere periodes. Deze verschillende elementen worden uiteindelijk in een verhaal samengebracht, wat vervolgens het verhaal vertelt van een reis die de auteur zou hebben gemaakt.⁶⁰ Reisverslagen zijn dus niet per definitie een beschrijving van de werkelijkheid zoals beleefd door de auteur, maar vaak een amalgaam van verschillende literaire en historische elementen. Sommigen

⁵² Fox, Huntingtons Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction, 430.

⁵³ Marks, Book Review. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 104.

⁵⁴ Fox, Huntingtons Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction, 431.

⁵⁵ Ibidem, 431.

⁵⁶ Marks, Book Review. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 104.

⁵⁷ Fox, Huntingtons Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction, 431.

⁵⁸ Ibidem, 431.

⁵⁹ G. Hooper en T. Youngs, 'Introduction' in: M. Stannard en G. Walker (ed.), *Perspectives on Travel Writing. Studies in European Cultural Transition Volume 19* (Bodmin 2004) 1-11, 2.

⁶⁰ Hooper en Youngs, Introduction, 2-3.

pleiten hierom dan ook om reisverslagen aan te duiden met een andere term, namelijk reisliteratuur, om het literaire element van deze teksten te benadrukken.⁶¹

Ook moet rekening worden gehouden met het feit dat de auteur altijd een selectie maakt bij het schrijven van een verslag van zijn reizen. Zelfs wanneer de auteur slechts zijn eigen authentieke ervaringen beschrijft, zal hij altijd slechts een klein deel van zijn belevenissen kunnen beschrijven. Dit zorgt allereerst voor generalisaties. Het is vrijwel onmogelijk om de complexiteit en diversiteit van de bezochte samenlevingen volledig weer te geven in een tekst. De beschreven 'realiteit' is dan ook altijd een simplificering van de werkelijkheid.⁶²

Deze selectie zegt echter ook veel over de auteur zelf. De selectie wordt namelijk beïnvloed door de interesses en intenties van de auteur, maar ook door de omstandigheden waarin hij zijn reis maakt en de gebeurtenissen in de wereld om hem heen.⁶³ Volgens Jürgens hadden veel reizigers naar het Ottomaanse Rijk een specifiek doel voor ogen, namelijk het bezoeken en vinden van overblijfselen uit de Oudheid. Hierin werden ze vaak teleurgesteld, aangezien veel van deze overblijfselen geen recht zouden doen aan het zogenaamde 'rijke verleden' van het land dat indertijd 'bezet' werd door de Turken. De bewoners en de staat van het Ottomaanse Rijk werden dan ook voortdurend vergeleken met de zogenaamde bloeiperiode in de Oudheid, waardoor men vooral veel achteruitgang zag.⁶⁴

Reisverslagen mogen dan niet altijd een accurate weergave van de werkelijkheid zijn, het zijn wel uitstekende bronnen om te bestuderen wanneer onderzoek gedaan wordt naar de manier waarop we de wereld conceptualiseren en representeren. In reisliteratuur wordt een ontmoeting tussen de auteur en een ander land en een andere bevolking met andere gewoontes en zeden beschreven. Dit leidt ertoe dat de auteur deze zeden, gebruiken, volken en natuur inpast in zijn wereldbeeld en dit wereldbeeld vervolgens weer aanpast aan dat wat hij tegenkomt. Ook zichzelf bedeeft hij een (vaak centrale) plaats toe in deze wereld. Dit alles is niet statisch, het is een flexibel proces waarbij het wereldbeeld constant bijgesteld wordt aan de hand van nieuwe ervaringen. Dit betekent dat reizen niet alleen een proces is waarbij de reiziger de 'ander' leert kennen, maar ook een proces is waarbij hij opnieuw kennis maakt met zichzelf.⁶⁵ De hoofdvraag van deze scriptie is dan ook voor een groot gedeelte op deze aanname gebaseerd.

Het proces waarbij de onbekende Ander beschreven en gerepresenteerd wordt, wordt ook wel *othering* genoemd. Zoals hierboven al genoemd werd, is dit proces vrijwel altijd terug te vinden in reisliteratuur. Bij *othering* wordt een beeld gevormd van de onbekende Ander. Dit beeld wordt vervolgens ingepast in het wereldbeeld van de reiziger. Deze reiziger maakt hierbij als het ware een denkbeeldige kaart van de wereld, waarin hij alles wat hij ziet en meemaakt en iedereen die hij ontmoet een plaat geeft. Op deze manier worden landen en volkeren van een vaste identiteit voorzien, om zo een overzichtelijke wereld te scheppen.⁶⁶ Edward Said beschrijft in zijn boek *Orientalism* een volgens hem alom vertegenwoordigd beeld van de islamitische Ander binnen de Westerse samenleving, namelijk irrationeel, gewelddadig, niet-liberaal, niet-logisch, niet in het bezit van daadwerkelijke waarden⁶⁷ en verslagen.⁶⁸ Volgens Porter is het echter niet zo dat reizigers noodzakelijkerwijs gebonden zijn aan dit beeld. Ze worden er door beïnvloed, maar door hun eigen ervaringen zijn reizigers vaak in staat om het heersende beeld van de Ander bij te stellen.⁶⁹

⁶¹J. Borm, 'Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology', in: M. Stannard en G. Walker (ed.), *Perspectives on Travel Writing. Studies in European Cultural Transition Volume 19* (Bodmin 2004) 13-26, 13.

⁶²H. Jürgens, 'Ontdekkers en Onderzoekers in de Oost. Britse Reisverhalen gespiegeld, 1660-1830' *Utrechtse Historisch Cahiers* 15, 2 (1994) 1-99, 18-19.

⁶³Jürgens, *Ontdekkers en Onderzoekers in de Oost*, 18.

⁶⁴Ibidem, 9.

⁶⁵Porter, *Haunted Journeys*, 3-5.

⁶⁶Porter, *Haunted Journeys*, 20.

⁶⁷Said, *Orientalism*, 49.

⁶⁸Ibidem, 57.

⁶⁹Porter, *Haunted Journeys*, 21.

Tot slot zegt de manier waarop de Ander gerepresenteerd wordt ook veel over de manier waarop de auteur zichzelf, of zijn eigen volk ziet. Door de Ander en alles wat de Ander anders maakt te beschrijven, zegt de auteur ook veel over zichzelf, aangezien hij de Ander beschrijft in contrast met zichzelf. Tijdens de kennismaking met de Ander, maakt de auteur ook opnieuw kennis met zichzelf en wanneer hij over de Ander schrijft, schrijft hij tegelijkertijd over zichzelf en zijn eigen situatie en plaatst hij zichzelf steeds opnieuw in de wereld.⁷⁰

⁷⁰ H. Quadflieg, 'As mannerly and civil as any of Europe': Early Modern Travel Writing and The Exploration of the English Self' in: M. Stannard en G. Walker (ed.), *Perspectives on Travel Writing. Studies in European Cultural Transition Volume 19* (Bodmin 2004) 27-40, 28-29.

3. Historische context

Reisverslagen worden niet in een historisch vacuüm geschreven. Reizigers kunnen beïnvloed worden door datgene dat zij over hun bestemming lezen en horen, waardoor zij met verscheidene vooronderstellingen in hun achterhoofd aan de reis zullen beginnen. Daarom is het van belang om de historische context in ogenschouw te nemen. Dit hoofdstuk zal hier dan ook verder op ingaan. De Ottomaanse geschiedenis wordt veelal verdeeld in vier periodes, namelijk 1300-1453 (de periode waarin het Rijk gesticht werd), 1453-1600 (de bloeiperiode), 1600-1789 (een periode van crisis en aanpassing) en 1789- 1922 (een periode die gekenmerkt wordt door hervormingen).⁷¹ Deze periodisering zal ook terug te vinden zijn in de indeling van de paragrafen van dit hoofdstuk.

Allereerst zal gekeken worden naar het ontstaan van het Ottomaanse Rijk, waarbij onder andere aandacht besteed zal worden aan de Turkse veroveringen. In de tweede paragraaf zal vervolgens gekeken worden naar de periode waarin de Ottomanen minder succesvol waren in het veroveren van nieuw territorium en waarin de Europeanen hun eerste belangrijke overwinningen op de Turken behaalden. Vervolgens zal in de derde paragraaf de verhouding tussen de Europese grootmachten en het Ottomaanse Rijk behandeld worden, waarbij de nadruk zal liggen op de groeiende invloed van Europa in het Ottomaanse Rijk. Dit luidde een periode in waarin de Ottomanen steeds meer macht verloren, wat uiting vond in de militaire hervormingen (paragraaf vier), nationalistische opstanden (paragraaf vijf) en de *Tanzimat*-hervormingen (paragraaf zes).

3.1. Het ontstaan van het Ottomaanse Rijk

Het Ottomaanse Rijk draagt de naam van haar 'stichter', namelijk Osman (die het Rijk regeerde van 1300 tot vermoedelijk 1324). Osman en zijn opvolger Orhan heersten aanvankelijk over een stuk land in het noordwesten van Anatolië. Van hieruit breidden zij hun rijk steeds verder uit naar het oosten en westen.⁷² In 1354 veroverden ze Gallipoli, aan de Europese kant van de Dardanellen. Na deze plaats definitief veroverd te hebben in 1377 versloegen ze vervolgens de Serviërs (1389) en de Bulgaren (1394). Dit vormde uiteindelijk de basis voor hun invloed in de Balkan, waardoor het Byzantijnse Rijk steeds verder inkromp. Uiteindelijk versloegen de Turken de Byzantijnen volledig met de verovering van Constantinopel in 1453. Daarnaast veroverden de leden van de clan van Osman ook steeds meer land van andere Turkse volken, waardoor hun rijk zich tevens uitbreidde naar het oosten.⁷³

Een groot deel van de Turkse veroveraars in het Midden Oosten had zich door intensief contact met de moslims in dat gebied bekeerd tot de islam. Het Ottomaanse Rijk nam dan ook vanaf het begin een duidelijk religieus karakter aan. Dit islamitische karakter was niet alleen een ideologische keuze, maar had tevens een praktisch nut. Door de enorme expansie die gepaard ging met de stichting van het rijk en de diversiteit aan bevolkingsgroepen die erin omvat werden, was de islam een factor die de verschillende elementen in het rijk kon verenigen. Daarnaast omvatte het rijk ook verscheidene Turkse stammen die de stam van Osman overwonnen had. De keuze voor de islam was dus tevens een manier om deze stammen, die van oudsher vijanden van elkaar waren, tot een eenheid te smeden.⁷⁴

Er volgden echter nog meer veroveringen. Mehmed II, wiens bijnaam de Veroveraar was en die regeerde van 1451 tot 1481, annexeerde Servië (1460) en Bosnië (1463) in het Westen, terwijl hij door middel van de verovering van Syrië, Palestina, Egypte en het Arabische schiereiland zijn rijk verder uit wist te breiden naar het Oosten. De veroveringen op het Arabische schiereiland zorgden er ook voor dat hij de titel Beschermers van de Twee Heilige Steden kon aannemen, aangezien hij hiermee de controle kreeg over Mekka en Medina, de twee heiligste steden binnen de islam. Dit gaf

⁷¹ C.V. Findley, *The Turks in World History* (Oxford 2005) 108.

⁷² Findley, *The Turks in World History*, 108.

⁷³ *Ibidem*, 110-111.

⁷⁴ *Ibidem*, 112.

zijn reputatie als islamitische vorst extra legitimiteit.⁷⁵ Süleyman de Geweldige (regeerperiode: 1520-1566) voegde vervolgens de rest van de Balkan, een groot deel van Hongarije, de omgeving van de Zwarte Zee, Irak en het kustgebied van Noord Afrika (behalve Marokko) toe aan zijn territorium.⁷⁶

Tot aan het einde van de zestiende eeuw werd de sultan nog gekozen. Dit betekende dat de nieuwe sultan uit de zonen van de heersende sultan geselecteerd werd op basis van merites, waarnaar zijn broers vermoord werden om strijd om te heerschappij te voorkomen. Aan het begin van de zeventiende eeuw kwam hier echter verandering in. De familie van de sultan werd steeds meer geconcentreerd binnen de paleismuren en de opvolger van de sultan werd zijn oudste zoon. Tevens werd de praktijk van de broedermoord opgeheven.⁷⁷ Dit leidde vervolgens tot staatshoofden die minder verstand hadden van de praktijk van het regeren, aangezien zij voordat zij aan de macht kwamen vrijwel nooit buiten de paleismuren kwamen. Het afschaffen van de broedermoord schepte vervolgens de gelegenheid voor mogelijke machtstrijd tussen de sultan en zijn broers.

Het hof van de sultan bestond voornamelijk uit zijn slaven. Het begrip slaaf heeft in het Ottomaanse rijk niet dezelfde betekenis als binnen de Westers wereld. Een slaaf kon in het Ottomaanse Rijk een zeer hoge positie bereiken. Zijn slaafdom werd gekenmerkt door het feit dat hij het eigendom van de sultan was, die daarmee de volledige beschikking over hem had.⁷⁸ Veel van deze slaven waren als kind ontvoerd, waarna ze opgroeiden en opgeleid werden door de Ottomanen. De beste van hen ontvingen hun onderwijs op de paleisschool en kregen hoge posities aangewezen, onder andere bij de Jannisaren, die de infanterie van het rijk vormden.⁷⁹

3.2. Een grens aan de veroveringen

West Europa voelde zich lange tijd bedreigd door het aldoor expanderende Ottomaanse Rijk. De uitbreiding leek geen grenzen te kennen. Dit wisten de christenen in Europa niet alleen aan de militaire macht van de Ottomanen, maar ook aan henzelf. Volgens velen was de opmars van de Ottomanen een straf van God, bedoeld om de christenen in Europa te wijzen op hun fouten en zondes.⁸⁰ Dit veranderde echter in 1571, het jaar van de Slag bij Lepanto (wat in feite de derde slag bij Lepanto was). De Heilige Alliantie, bestaande uit Spanje, de Republiek Venetië, het Pausdom, Oostenrijk, de Republiek Genua en anderen, vocht hierbij tegen de Ottomaanse vloot in de Golf van Lepanto.⁸¹

De Slag bij Lepanto was echter anders dan de andere veldslagen tussen de christenen in Europa en de Ottomanen. Deze derde slag bij Lepanto was namelijk een duidelijke overwinning voor de christelijke zijde.⁸² Deze overwinning had een grote impact op het moreel van de christenen. Het was hun eerste grote overwinning op de Ottomanen en werd daardoor gezien als een teken van God. Al snel na het beëindigen van de slag kwam de mythevorming op gang, waarbij de nadruk werd gelegd op de tekenen van de gunst van God die tijdens de slag geopenbaard werden. Zo zou de vlag van de Heilige Alliantie, waarop onder andere het christelijke kruis afgebeeld stond, ongeschonden zijn gebleven gedurende de strijd. Geen van de priesters en geestelijken aan boord van de Europese schepen zouden gewond zijn geraakt of gedood zijn. En ook de wind zou in hun voordeel gewerkt hebben.⁸³

De overwinning bij Lepanto gaf de christenen nieuwe moed, maar wekte ook de indruk dat de Ottomanen een periode van achteruitgang ingingen. Dit werd nog eens versterkt toen de Ottomanen in 1683 wederom voor de poorten van Wenen stonden en de stad belegerden. Deze

⁷⁵ Ibidem, 114-115.

⁷⁶ Ibidem, 115.

⁷⁷ Ibidem, 115.

⁷⁸ Ibidem, 115.

⁷⁹ Ibidem, 115.

⁸⁰ A. Wheatcroft, *Infidels. The Conflict between Christendom and Islam 638-2002* (London 2003) 6.

⁸¹ Wheatcroft, *Infidels*, 3-4.

⁸² Ibidem, 28.

⁸³ Ibidem, 28-29.

belegering werd echter succesvol afgewend, waardoor de stad niet ingenomen kon worden.⁸⁴ Na het tweede beleg van Wenen veroverden de Europeanen steeds meer land op de Ottomanen. De volgende dertien jaar veroverden de Europeanen Hongarije en een deel van de Balkan, waaronder Kosovo. Dit laatste gebied wisten de Ottomanen echter een jaar later weer in bezit te krijgen, waardoor de christenen in Europa wederom land verloren aan de Turken.⁸⁵ Deze gebeurtenissen zorgden er echter wel voor dat de Europeanen gingen twijfelen aan de militaire superioriteit van de Turken. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw werd het Ottomaanse Rijk gezien als een Rijk in verval. Naast de Europese heroveringen kregen de Turken ook de maken met de expansiedrift van Rusland en Iran, waardoor de druk aan de grenzen toenam.⁸⁶ De achteruitgang van het Ottomaanse Rijk verliep echter veel langzamer dan vaak beschreven wordt. De beschrijvingen over het verval van het Rijk diende veelal als metafoor voor de morele tekortkomingen van de Turken en was geen weergave van hun daadwerkelijke militaire macht.⁸⁷

3.3. Het Ottomaanse Rijk en de Europese grootmachten

Rusland en Oostenrijk vormden gedurende de achttiende en negentiende eeuw de grootste bedreigingen voor het Ottomaanse Rijk. Beide landen hadden zelf imperiale ambities, wat er toe leidde dat zij steeds meer gebied veroverden. Gebied dat eens tot het Ottomaanse Rijk had behoord. De Turken waren tevens steeds minder goed in staat om zich hier tegen te weren.⁸⁸ Dit betekende dat de Ottomanen niet alleen territorium moesten afstaan, maar ook dat zij steeds meer concessies op andere gebieden moesten toestaan. Zo kreeg Rusland door het in 1774 gesloten Verdrag van Kutchuk-Kainardji de volledige vrijheid om handel te drijven in het Ottomaanse Rijk. Dit verdrag verleende tevens vrijheid op het gebied van handel aan andere Europese machten.⁸⁹ Daarnaast verloor het Rijk ook aan macht doordat er steeds meer lokale heersers opkwamen in de perifere gebieden, waardoor deze gebieden officieel nog wel behoorden tot het Ottomaanse Rijk, maar in de praktijk vaak autonoom bestuurd werden. Dit leidde niet alleen tot minder gebied dat daadwerkelijk bestuurd werd door de centrale regering, maar ook tot minder belastingsinkomsten voor de staatskas.⁹⁰

De afnemende macht van het Ottomaanse Rijk vormde echter een probleem voor verscheidene Europese grootmachten, in het bijzonder voor Engeland. De afnemende macht van het Rijk en de groeiende macht van Rusland en Oostenrijk bedreigden de machtsbalans in Europa die indertijd zo belangrijk werd geacht. Dit probleem stond bekend als de 'Oosterse Kwestie' en was decennialang een belangrijk diplomatiek probleem in Europa.⁹¹ Om te voorkomen dat Oostenrijk en Rusland te veel macht zouden vergaren, besloten Engeland, Pruisen en Frankrijk om het Ottomaanse Rijk militair te steunen in haar strijd tegen de twee Rijken die haar grenzen bedreigden. Hiermee trachtten zij niet alleen de machtsbalans in stand te houden, maar verkregen zij ook nieuwe overzeese gebieden, aangezien zij zich zelf ook land toe-eigenden dat tot het Ottomaanse Rijk behoorde. Daarnaast verkregen zij hiermee ook economische en politieke macht over het steeds verder uiteenvallende imperium, wat er toe leidde dat het Ottomaanse bestuur steeds meer onder druk kwam te staan om hervormingen door te voeren. Dit kwam uiteindelijk tot uiting in de periode die ook wel de Tanzimat wordt genoemd.⁹² De periode van de Tanzimat-hervormingen zal in paragraaf zes van dit hoofdstuk uitgebreid besproken worden.

De steun van Engeland, Frankrijk en Pruisen beschermde Het Ottomaanse Rijk dan wel tegen

⁸⁴ Ibidem, 239.

⁸⁵ Ibidem, 239-240.

⁸⁶ Ibidem, 246.

⁸⁷ Ibidem, 246.

⁸⁸ M.S. Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton en Oxford 2008) 7.

⁸⁹ T.C. Prousis, 'Disputes in the Dardanelles: A Report on Russo-Ottoman Relations', *East European Quarterly* 36, 2 (2002) 155-170, 155-156.

⁹⁰ Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 8-11.

⁹¹ R. Millman, *Britain and the Eastern Question 1875-1878* (Oxford 1979) 1-3.

⁹² R. Bakker, *Geschiedenis van Turkije* (Amsterdam 2002) 127.

de expansie van Rusland en Oostenrijk, maar het maakte haar positie echter ook vele malen zwakker. Het Rijk verloor haar status als grootmacht, aangezien zij zichzelf niet meer kon beschermen. Daarnaast kregen de Europese grootmachten steeds meer invloed in het Rijk, waardoor zij ook een groot deel van haar soevereiniteit verloor. De Europese landen die de Turken steunden konden vanwege hun steun steeds hogere eisen stellen en deden dit ook.⁹³ Dit alles betekende dat de macht van het Ottomaanse Rijk steeds verder geërodeerd werd. Het Ottomaanse Rijk werd nog slechts gezien als de zieke oude man van Europa, die slechts in leven bleef door steun van buitenaf.

3.4. Militaire hervormingen

Het verlies van land en de steeds vaker voorkomende militaire nederlagen brachten de Ottomanen ertoe om veranderingen door te voeren, in het bijzonder op militair gebied. Aanvankelijk waren de Ottomanen overtuigd van hun militaire superioriteit. Er bestond weinig twijfel over de militaire strategieën en wapens die zij gebruikten en er was geen sterke drang om hierin zaken over te nemen van de Europeanen. Hierin werden ze bevestigd door de vele successen die ze behaalden op het slagveld. Toen het tij begon te keren, ontstonden er echter twijfels over de technieken die toegepast werden en de wapens die gebruikt werden. De Ottomanen begonnen hierdoor in de achttiende eeuw niet alleen na te denken over de wenselijkheid van militaire hervormingen, maar achtten het ook noodzakelijk om militaire kennis van de Europeanen over te nemen. Dit leidde ertoe dat het verzamelen van informatie over Europese militaire technieken zeer belangrijk werd, evenals de vertaling van Europese verhandelingen over oorlogsvoering.⁹⁴

Dit had tot gevolg dat aan het einde van de achttiende eeuw pogingen gedaan werden om de organisatie van het leger structureel te veranderen, wat uiteindelijk zou moeten resulteren in een Ottomaans leger naar Europees model. Dit leidde echter tot heftige tegenstand vanuit het Janissarenkorps, dat zeer machtig was binnen het Ottomaanse Rijk. Hoewel de Janissaren inzagen dat een zekere mate van verandering noodzakelijk was om verdere nederlagen te voorkomen, waren zij niet bereid om te accepteren dat het Turkse leger een leger naar Europees model zou worden.⁹⁵ Aangezien de Janissaren zeer veel macht hadden, was het onverstandig om hun wensen volledig te negeren. Dit zou in het uiterste geval zelfs een revolutie tot gevolg kunnen hebben. Zeer verregaande hervormingen waren dan ook niet mogelijk, althans niet onmiddellijk. Daarom besloot sultan Selim II om Europese technieken te introduceren zonder de structuur van het leger drastisch te veranderen. Om dit te bewerkstelligen nodigde hij Europese officieren uit, die vervolgens adviseurs werden van het Ottomaanse leger. Ook werden er academies opgericht, zoals het Royal College of Naval Engineering, waarin de Europese militaire wetenschappen gedoceerd werden. Aangezien de Ottomanen vooral het Franse leger tot voorbeeld hadden genomen, werden de academies ingericht naar Frans model, inclusief Franse docenten en boeken.⁹⁶

Daarnaast werden ook hervormingen doorgevoerd binnen de artillerie, transport en marine afdelingen van het leger, die het leger efficiënter en competitiever dienden te maken. Hervormingen binnen de infanterie waren echter zeer moeilijk door te voeren, aangezien dit de tak was van de Janissaren. De Janissaren werden wel verplicht om regelmatig te trainen, om zo hun oude vaardigheden te oefenen en nieuwe technieken bij te leren. Ze legden zich officieel neer bij dit besluit, maar probeerden dit wel zo veel mogelijk te saboteren, waardoor deze hervorming binnen het Janissarenkorps niet het gewenste effect had.⁹⁷ Om toch een effectievere infanterie te creëren werden nieuwe troepen opgericht en gestationeerd rondom Istanboel en in Anatolië. Het bestaande Janissarencorps maakte geen deel uit van deze troepen, aangezien zij weigerden zich erbij aan te sluiten.⁹⁸

⁹³ Prousis, *Disputes in the Dardanelles*, 155-157.

⁹⁴ Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 43-44.

⁹⁵ *Ibidem*, 44.

⁹⁶ *Ibidem*, 44.

⁹⁷ *Ibidem*, 45.

⁹⁸ *Ibidem*, 45.

3.5. Nationalistische opstanden

Het Ottomaanse Rijk was in het begin van de negentiende eeuw nog altijd een zeer groot rijk, ondanks het feit dat het steeds meer territorium verloor aan andere landen. Dit betekende tevens dat het bevolkt werd door een grote verscheidenheid aan bevolkingsgroepen en religies. Het nationalisme dat in Europa zo populair was, werd uiteindelijk ook een factor van betekenis in het Ottomaanse Rijk, in het bijzonder in de christelijke gebieden in het westen. Het Ottomaanse Rijk was niet alleen vatbaar voor nationalisme door haar grote verscheidenheid aan etnische en religieuze groepen, maar ook doordat het Rijk geen sterke centralisatie kende en omringd werd door christelijke landen die als inspiratiebron konden dienen voor de christenen binnen het Rijk. Veel van de minderheden hadden daarnaast veel grieven, doordat zij vaak extra belastingen moesten betalen en ongelijk behandeld werden.⁹⁹

Doordat de Europese grootmachten meer macht hadden over het Ottomaanse Rijk, durfden zij ook daadkrachtiger op te treden wanneer het de Turkse binnenlandse politiek betrof. Zij waren inmiddels zo zelfverzekerd geworden dat zij de vooral christelijke opstanden niet meer zagen als de verantwoordelijkheid van de sultan, maar als nationalistische opstanden van medechristenen die hun steun verdienden en nodig hadden. Dit gold zeker wanneer het Ottomaanse Rijk de opstanden met harde hand probeerde neer te slaan.¹⁰⁰ Daarnaast was het steunen van nationalistische opstanden in het Ottomaanse Rijk (met name in de Balkan) ook een manier om het eigen territorium uit te breiden, vooral voor Rusland. Andere Europese grootmachten, zoals Engeland, hadden het vertrouwen in de cohesie van het Ottomaanse Rijk verloren en achtten het daarom wenselijk om het uiteenvallen van het Rijk zoveel mogelijk in goede banen te leiden.¹⁰¹

Het Europese nationalisme dat steeds meer invloed kreeg in de Balkan zorgde ervoor dat de bevolking van dat gebied zich steeds meer begon te identificeren met bepaalde naties. Naties die recht hadden op onafhankelijkheid, op een eigen territorium. Dit stond in scherp contrast met de onderverdeling die binnen het Ottomaanse Rijk werd gemaakt. De bevolking van de Balkan was onder Ottomaanse invloed voornamelijk onderverdeeld aan de hand van religie. Dit betekende dat iemands identiteit niet gebonden was aan een territorium of bijvoorbeeld een taal, maar juist bepaald werd door religie.¹⁰²

Naarmate de bevolking zich meer begon te identificeren met een volk, of een natie, ontstond er ook steeds meer weerstand tegen het Ottomaanse bestuur. De drang naar onafhankelijkheid werd in de negentiende eeuw steeds sterker, wat uiteindelijk leidde tot verscheidene bevolkingsgroepen die in opstand kwamen tegen de Ottomaanse overheersing.¹⁰³ De Serviërs waren de eersten die in opstand kwamen, namelijk in 1804.¹⁰⁴ Dit leidde uiteindelijk tot territoriale onafhankelijkheid in 1813 (dit was echter nog geen daadwerkelijke onafhankelijke Servische staat). Vele opstanden volgden, wat uiteindelijk leidde tot het begin van territoriale onafhankelijkheid van het Ottomaanse Rijk voor Griekenland (1830), Roemenië (1856), Bulgarije (1878) en Albanië (1913).¹⁰⁵

3.6. De Tanzimat hervormingen

De periode tussen 1789 en 1922 wordt gekenmerkt door hervormingen.¹⁰⁶ In het Turks wordt deze periode de Tanzimat genoemd, of de periode van de Tanzimat-hervormingen. Deze hervormingen dienden twee doelen. De hervormingen hadden enerzijds tot doel het Ottomaanse Rijk nieuw leven

⁹⁹ Ibidem, 51.

¹⁰⁰ Ibidem, 51.

¹⁰¹ W.W. Hagen, 'The Balkans' Lethal Nationalisms. The Historical Roots of the Kosovo War', *Foreign Affairs* 78, 4 (1999) 52-64, 52.

¹⁰² Hagen, *The Balkans' Lethal Nationalisms*, 53.

¹⁰³ Ibidem, 53.

¹⁰⁴ Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 51.

¹⁰⁵ Hagen, *The Balkans' Lethal Nationalisms*, 53.

¹⁰⁶ Findley, *The Turks in World History*, 108.

in te blazen om haar voortbestaan veilig te stellen. Anderzijds waren de hervormingen een manier om een goede reputatie op te bouwen bij de Europese grootmachten, om op deze manier hun steun in de strijd tegen Rusland te garanderen. Veel van de hervormingen waren dan ook hervormingen die sterk beïnvloed waren door de wensen van Engeland en Frankrijk.¹⁰⁷ Vooral de machthebbers in Engeland vonden dat zij door hun groeiende macht en invloed, ook de morele plicht hadden gekregen om misstanden in het Ottomaanse Rijk aan te kaarten en te bestrijden.¹⁰⁸

De hervormingen van deze periode zijn vastgelegd in twee belangrijke documenten. Het eerste document is het Edict van de Rozenkamer, gepresenteerd op 3 november 1839. Het edict bevatte de garanties van rechten met betrekking tot bezit en leven en bevatte tevens duidelijke regels voor het heffen van belastingen, de regels met betrekking tot dienstplicht en een verbod op omkoping. Daarnaast bevatte het ook bepalingen met betrekking tot de doodstraf. Ook bevatte het veel nieuwe regelgeving met betrekking tot de rechtsgang. Executies konden niet langer plaatsvinden zonder een eerlijk proces en willekeurige confiscaties van bezit door de overheid werden bij de wet verboden. Het baanbrekende karakter van het Edict van de Rozenkamer schuldte niet zozeer in deze nieuwe wetsbepalingen zelf, maar in het feit dat deze wetsbepalingen golden voor alle inwoners van het Ottomaanse Rijk, ongeacht of zij aanhangers van de islam waren of niet.¹⁰⁹

De gelijkheid van alle religieuze en etnische groeperingen was echter nog niet definitief vastgelegd in het Edict van de Rozenkamer. Hiervoor waren nog twee andere declaraties nodig. Allereerst kwam het Hervormingsedict in 1856. Dit edict zorgde ervoor dat alle Ottomaanse burgers, ongeacht hun religie, dezelfde wettelijke rechten en plichten kregen.¹¹⁰ De Nationaliteitenwet in 1869 zorgde er vervolgens voor dat alle Ottomaanse burgers, ongeacht religie of etniciteit, dezelfde vorm van Ottomaans burgerschap hadden. Dit betekende dat het voormalige onderscheid tussen moslims en *dhimmi's* (een andere benaming voor de Volkeren van het Boek volgens de islam, oftewel de joden en de christenen) definitief werd afgeschaft.¹¹¹

De West Europese grootmachten kregen gedurende de periode van de Tanzimat-hervormingen steeds meer invloed binnen het Ottomaanse Rijk. Deze invloed was duidelijk zichtbaar in het Edict van de Rozenkamer, dat veel referenties bevatte naar de Franse *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* en de Amerikaanse *Bill of rights*.¹¹² De invloed deed zich echter niet alleen op politiek vlak gelden. Het Ottomaanse Rijk werd ook op cultureel gebied sterk beïnvloed door West Europa. Dit gold vooral voor de Ottomaanse elite. Kunstuitingen als het theater, de roman en Westerse muziek wonnen aan populariteit, evenals een Europees interieur. De West Europese invloed deed zich ook gelden op het gebied van seksuele normen en waarden. Zo was homoseksualiteit eeuwenlang een geaccepteerd fenomeen in het Ottomaanse Rijk. Naarmate West Europa meer invloed kreeg kwam hier echter verandering in. Vrouwen werden een steeds prominentere verschijning in het straatbeeld, wat er ook toe leidde dat steeds meer mannen zich begonnen te richten op het andere geslacht, in plaats van op andere mannen. Het kwam zelfs voor dat mannen hun homoseksualiteit verborgen, uit angst voor kritiek van de Westerlingen in het Rijk.¹¹³ De periode van de Tanzimat-hervormingen was dan ook niet slechts een periode van hervormingen van het staatsbestel en het rechtssysteem, maar ook een periode van culturele veranderingen en van een toenemende Westerse invloed, die onder andere mogelijk werd gemaakt door de militaire steun van de Europese grootmachten in de strijd tegen Rusland.¹¹⁴

¹⁰⁷ Hanioglu, A Brief History of the Late Ottoman Empire, 76-77.

¹⁰⁸ T. Subasi, 'The Apostasy Question in the Context of Anglo-Ottoman Relations, 1843-44', *Middle Eastern Studies* 38, 2 (2002) 1-34, 10.

¹⁰⁹ Hanioglu, A Brief History of the Late Ottoman Empire, 72.

¹¹⁰ Ibidem, 75.

¹¹¹ Ibidem, 74.

¹¹² Ibidem, 73.

¹¹³ Ibidem, 105-106.

¹¹⁴ Prousis, Disputes in the Dardanelles, 155-157.

4. Inleiding tot de reisverslagen

In dit hoofdstuk zullen de bestudeerde reisverslagen kort geïntroduceerd en besproken worden. In de hierop volgende drie hoofdstukken zullen de inhoud en analyse van de reisverslagen centraal staan en daarom zal in dit hoofdstuk meer algemene informatie over de reisverslagen en de desbetreffende auteurs gegeven worden. De reisverslagen zullen binnen de culturele context geplaatst worden en waar mogelijk zal de achtergrond van de auteurs beknopt behandeld worden. Dit hoofdstuk heeft tot doel de komende hoofdstukken en de uitspraken over Turken die daarin behandeld worden in hun context te plaatsen, zowel de historische context als de persoonlijke context. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zullen de Engelse reisverslagen behandeld worden en vervolgens komen de Nederlandse reisverslagen in de tweede paragraaf behandeld worden. De reisverslagen worden apart van elkaar behandeld, pas in de volgende drie hoofdstukken zal op inhoudelijke overeenkomsten en verschillen worden ingegaan.

4.1. De Engelse reisverslagen

John Adams

Voor deze scriptie zijn twee reisverslagen bestudeerd die geschreven zijn door John Adams. De eerste is *'Modern voyages: containing a variety of useful and entertaining facts, respecting the expeditions and the principal discoveries of Cavendish, Dampier, Monk. In two volumes. Volume 2'* (1790)¹¹⁵ en de tweede is genaamd *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits* (1792)¹¹⁶. Beide reisverslagen zijn zeer kort na elkaar geschreven en uitgegeven. Het eerstgenoemde reisverslag, *'Modern Voyages'*, is echter geen reisverslag van de auteur zelf, maar eerder een verzamelwerk waarin Adams ervaringen van andere reizigers heeft samengebracht. Het andere reisverslag is echter wel een reisverslag dat door hemzelf geschreven is. Beide reisverslagen zijn geschreven in de jaren negentig van de achttiende eeuw. In deze periode kregen de Europese grootmachten steeds meer macht binnen het Ottomaanse Rijk, wat er toe leidde dat het Rijk zelf steeds minder macht binnen haar eigen grenzen kreeg.¹¹⁷ Het was tevens een periode die het begin inluidde van de Tanzimat- hervormingen, die ook gedeeltelijk gestimuleerd werden door de toenemende invloed van Engeland.¹¹⁸ Dit betekent dat de reisverslagen van John Adams geschreven zijn in een periode waarin het Ottomaanse Rijk veel veranderingen onderging of in ieder geval veel veranderingen initieerde. John Adams is voor een lange periode woonachtig geweest in het Ottomaanse Rijk, namelijk 10 jaar.¹¹⁹

Samuel Baker

Samuel Baker schreef zijn reisverslag *Musleiman Adeti, or a description of the customs and manners of the Turks, with a sketch of their literature*¹²⁰ in het jaar 1796. Dit betekent dat de historische context veelal hetzelfde is als die van de beide reisverslagen van John Adams. Baker lijkt goede banden te hebben gehad met de ambassadeur van het Ottomaanse Rijk in London. Hij draagt zijn boek zelfs op aan deze ambassadeur, Aguabe Effendi.¹²¹ Dit zou invloed kunnen hebben op de manier waarop hij over de Turken schrijft, aangezien hij mogelijk al meerdere positieve contacten met Turken heeft gehad en daardoor mogelijke vooronderstellingen en vooroordelen met

¹¹⁵ J. Adams, *Modern voyages: containing a variety of useful and entertaining facts, respecting the expeditions and the principal discoveries of Cavendish, Dampier, Monk. In two volumes. Volume 2* (London 1790).

¹¹⁶ J. Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits* (London 1792).

¹¹⁷ Bakker, *Geschiedenis van Turkije*, 127.

¹¹⁸ Findley, *The Turks in World History*, 108.

¹¹⁹ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 276.

¹²⁰ S. Baker, *Musleiman Adeti, or a description of the customs and manners of the Turks, with a sketch of their literature* (London 1796).

¹²¹ Baker, *Musleiman Adeti*, Dedication.

betrekking tot Turken al voor zijn bezoek aan het Ottomaanse Rijk heeft kunnen toetsen. Hoewel het invloed zou kunnen hebben, kan dit niet met zekerheid gezegd worden. Het reisverslag is zeer rijk aan uitgebreide beschrijvingen, maar informatie over de auteur ontbreekt.

Baron Frederick Calvert Baltimore

Het reisverslag van Baltimore, *'A tour to the east, in the years 1763 and 1764. With remarks on the city of Constantinople and the Turks. Also select pieces of Oriental wit, poetry and wisdom'*¹²² is uitgegeven in het jaar 1767, maar de reis die hij beschrijft vond plaats in de jaren 1763 en 1764. Dit is voor de periode waarin de militaire en Tanzimat-hervormingen aanvingen. De macht van het Ottomaanse Rijk nam echter al wel steeds verder af¹²³, wat de Ottomanen mogelijkwerwijs als minder angstwekkend deed voorkomen.

De auteur presenteert zichzelf als een man die goed onderwijs heeft genoten. Zo zou hij zijn opleiding hebben gevolgd aan *Eton College*. De ervaringen die hij heeft opgedaan tijdens de reizen die hij beschrijft in zijn reisverslag deden hem volgens hemzelf zeer sterk denken aan datgene dat hij geleerd had tijdens zijn opleiding aan Eton.¹²⁴ Hier heeft hij een grote liefde voor gedichten en poëzie ontwikkeld.¹²⁵ Deze voorliefde is duidelijk terug te vinden in het reisverslag, aangezien een groot gedeelte van de tekst in beslag wordt genomen door gedichten, zowel in het Latijn als het Engels.

Ogier Ghislain de Busbecq

Zoals zijn naam al doet vermoeden is Busbecq geen Engelsman. Het reisverslag was oorspronkelijk in het Latijn geschreven en is later in het Engels vertaald.¹²⁶ Busbecq is geboren in Vlaanderen en heeft zijn opleiding genoten in Frankrijk en Italië. De auteur woonde ook enige tijd in London. Hierna vertrok hij naar Wenen, alwaar hij benoemd werd tot ambassadeur naar Suleyman de Grote. Dit leidde ertoe dat Busbecq uiteindelijk zijn reis naar Constantinopel maakte, waar hij over het Europese vasteland naar toe reisde.¹²⁷ Opmerkelijk aan dit reisverslag is, dat het als een zeer lange brief geschreven lijkt te zijn, waarin Busbecq als het ware verslag doet over zijn reis aan zijn opdrachtgever. De eerste 'brief' beslaat zeer veel pagina's, maar wordt gevolgd door meerdere korte brieven, waarin de auteur verder in lijkt te gaan op aan hem gestelde vragen.¹²⁸ De historische context van dit reisverslag is vergelijkbaar met die van het reisverslag van Baltimore. Echter, het feit dat de auteur veel tijd heeft doorgebracht in Hongarije lijkt invloed te hebben gehad op zijn reisbeleving. Hongarije had eeuwenlang een front met het Ottomaanse Rijk, waardoor er regelmatig strijd geleverd werd met de Turken. De auteur beschrijft de Turken dan ook voornamelijk als tegenstanders met wie rekening gehouden moet worden, als barbaren, en als een volk dat andere volkeren wil overheersen.¹²⁹

4.2. De Nederlandse reisverslagen

Pieter van Woensel

¹²² F.C. Baltimore, *A tour to the East, in the years 1763 and 1764. With remarks on the city of Constantinople and the Turks. Also select pieces of Oriental wit, poetry and wisdom* (London 1767).

¹²³ Bakker, *Geschiedenis van Turkije*, 127.

¹²⁴¹²⁴ Baltimore, *A Tour to the East*, ii-iii.

¹²⁵ *Ibidem*, iii.

¹²⁶ O.G. de Busbecq, *Travels into Turkey: containing the most accurate account of the Turks, and neighbouring nations. Translated from the original latin of the learned A. G. Busbequius*. (London 1744) Titelpagina.

¹²⁷ Busbecq, *Travels into Turkey*, iii.

¹²⁸ Busbecq, *Travels into Turkey*.

¹²⁹ Bijvoorbeeld in *Ibidem*, 17-24.

De reis van Pieter van Woensel naar Anatolië was onderdeel van een grotere reis in de jaren 1784-1789, die hem ook naar Rusland en de Crimea voerde.¹³⁰ Van Woensel verbleef echter voor langere tijd in Constantinopel, namelijk achttien maanden.¹³¹ Dit zou van invloed kunnen zijn op de manier waarop hij de Turken om hem heen beschrijft, aangezien hij in deze anderhalf jaar ruimschoots in de gelegenheid was om de Turkse maatschappij beter te leren kennen. Van Woensel merkt zelf op dat het hij in deze periode een goede band heeft opgebouwd met meerdere moslims, waardoor hij zeer betrouwbaar, en soms zelfs broederlijk, met hen omging.¹³² Wat erg opviel aan dit reisverslag was dat de auteur in veel gevallen op lijkt te komen voor de Turken en vaak de volgens hem bestaande vooroordelen over dit volk probeert te weerleggen.¹³³ Van Woensel noemt zijn reisverslag, en met name de tweede bundel, zelfs een pleidooi voor de zaak van de Turken.¹³⁴

De historische context is te vergelijken met die van de reisverslagen van Adams en Baker. Er moet echter wel rekening gehouden worden met het feit dat van Woensel een Nederlander was en geen Engelsman. De Engelse auteurs kwamen uit een land dat steeds meer invloed kreeg op de politiek in het Ottomaanse Rijk. Voor de Nederlandse auteurs gold dit echter niet. Nederland had dus een geheel andere relatie met het Ottomaanse Rijk dan Engeland en dit zou ook van invloed kunnen zijn op de manier waarop de auteurs uit beide landen schrijven over de Turken.

G. Van Lennep Coster

Van Lennep Coster was een kapitein-luitenant ter zee. In 1825 maakte hij per schip een reis door het Middellandse Zee gebied, waarbij hij ook Constantinopel bezocht. Zijn gehele reis duurde elf maanden, waarvan hij vijftig dagen in Constantinopel doorbracht. Dit verblijf duurde langer dan verwacht, aangezien van Lennep Coster en zijn gevolg enige weken moesten wachten op een audiëntie met de Turkse sultan.¹³⁵ Het feit dat van Lennep Coster een kapitein-luitenant ter zee was lijkt invloed te hebben gehad op zijn manier van schrijven, aangezien hij zeer uitgebreid verslag doet van de zeereizen die hij meemaakte op zijn reis, inclusief de winden die de reis beïnvloedden. Opvallend is dat het gehele reisverslag van deze auteur zeer beschrijvend van aard is. Aan deze beschrijvingen worden vaak geen directe waardeoordelen gekoppeld. Zo geeft hij zeer uitgebreide beschrijvingen van de belangrijkste moskeeën in Constantinopel.¹³⁶ Dit betekent echter niet dat er geen waardeoordelen in het reisverslag te vinden zijn. Ook dit reisverslag kan geplaatst worden binnen de context van steeds verder gaande hervormingen binnen het Ottomaanse Rijk, zowel op militair als politiek gebied. Daarnaast is dit reisverslag ook geschreven in een periode waarin het Ottomaanse Rijk te maken had met nationalistische opstanden, die soms met harde hand werden bestreden door de Turken.¹³⁷

J.W. Heyman

Het reisverslag van Heyman is geen verslag van de reizen die de auteur zelf heeft gemaakt. Integendeel, de auteur heeft de brieven naar het thuisfront van zijn oom, Johannes Heyman en van Johan Egedius van Egmond van der Nyenburg samengevoegd in een reisverslag.¹³⁸ Het reisverslag

¹³⁰ P. van Woensel, *Aanteekeningen, Gehouden op eene Reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de Jaaren 1784-89*. Met Plaat (Amsterdam 1789).

¹³¹ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 88.

¹³² *Ibidem*, 102.

¹³³ Een voorbeeld hiervan is *Ibidem*, 92, waar hij ingaat op het vooroordeel dat Turken woest en ongemanierd zijn. Volgens hem is dit nergens op gebaseerd.

¹³⁴ *Ibidem*, 204.

¹³⁵ G. van Lennep Coster, *Herinneringen mijner reizen naar onderscheidene werelddeelen deel II: Aanteekeningen gehouden op eene reize naar de Middellandsche zee en Konstantinopel gedaen in den jare 1825* (Amsterdam 1846) 78.

¹³⁶ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner reizen naar onderscheidene werelddeelen*, 110-125.

¹³⁷ Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 51.

¹³⁸ J.W. Heyman, *Reizen door een gedeelte van Europa klein Asien, verschijdene eilanden van de Archipel, Syrien, Palestina, Aegypten, den Berg Sinai enz* (Leiden, 1753) Titelpagina.

geeft dus niet de ervaringen van de auteur weer. Het reisverslag is uitgeven in 1753, maar de reizen zijn ondernomen in het begin van de achttiende eeuw. De reizen vonden dus plaats in een periode waarin er nog geen sprake was van grootscheepse hervormingen. Wederom is het opvallend aan dit reisverslag dat er zeer veel uitgebreide beschrijvingen worden gegeven, waar niet gelijk een waardeoordeel aan gekoppeld wordt.

P. Arriëns

Tijdens zijn reis was Arriëns kapitein ter zee en commandant van zijner majesteits fregat de Rijn.¹³⁹ Arriëns ondernam zijn reis in het jaar 1840. In deze periode speelde de Oosterse kwestie volop en had het Ottomaanse Rijk steeds meer te maken met nationale opstanden. Arriëns refereert hier zelf naar in zijn inleiding. Arriëns spreekt hierbij over een dreigende situatie, hoewel de dreiging minder was dan enkele jaren geleden. Ook spreekt hij over een onduidelijke en duistere toekomst wat betreft de Oosterse kwestie en het Ottomaanse Rijk.¹⁴⁰ Aangezien Arriëns een zekere dreiging ervoer wat betreft de politieke situatie met de Turken, zou dit van invloed kunnen zijn op zijn oordelen over dit volk. Daarnaast geeft de auteur aan belang te hechten aan geschiedenis en dat hij interessante geschiedkundige feiten over de door hem bezochte plaatsen zal vermelden.¹⁴¹ Deze voorliefde voor geschiedenis is in het reisverslag duidelijk terug te vinden, vooral in zijn beschrijving van Malta.¹⁴²

¹³⁹ P. Arriëns, *Dagboek eener reis naar Constantinopel met eenige geschiedkundige mededelingen en opmerkingen* ('s Gravenhage 1854) Titelpagina.

¹⁴⁰ Arriëns, *Dagboek eener reis naar Constantinopel*, v-vi.

¹⁴¹ *Ibidem*, vii.

¹⁴² *Ibidem*, 12-18.

5. Dagelijks leven

In de reisverslagen worden zeer veel eigenschappen genoemd die de Turken (of beter gezegd, de Turkse mannen) zouden toebehoren. Dit zijn over het algemeen generalisaties, de eigenschappen worden alle Turken toegedicht en er is hierin geen ruimte voor uitzonderingen. In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar uitspraken die te maken hebben met het dagelijks leven van de Turken en met algemene karaktereigenschappen die hen aangerekend worden. De eerste paragraaf zal zich richten op hoe Turken om zouden zijn gegaan met niet-moslims. Dit geldt zowel voor volgelingen van andere religies in het Ottomaanse Rijk, als voor niet-moslims uit andere landen die het Rijk bezochten. Daarna zal in de tweede paragraaf een karaktereigenschap besproken worden die veel reizigers herkenden in de Turken, namelijk luiheid. In de derde paragraaf komt nog zo een veelbesproken eigenschap naar voren, ditmaal is dat despotisme. Een aantal andere veelbesproken eigenschappen zal in paragraaf vier besproken worden. Het ligt buiten het bereik van deze scriptie om alle karaktereigenschappen en gewoontes die de Turken toegedicht worden te bespreken. Daarom zullen alleen eigenschappen die in meerdere reisverslagen voorkomen behandeld worden.

5.1. Omgang met niet-moslims

De meeste auteurs schrijven over de manier waarop de Turken omgaan met niet-Turken. Hieronder vallen zowel mensen die niet in het Ottomaanse Rijk wonen, als volgelingen van andere religies dan de islam, zoals de joden en de christenen. De term Turk wordt in de reisverslagen slechts gebruikt voor moslims. Een Turk is dus per definitie een moslim. Joden en christenen in het Rijk worden dan ook nooit Turk genoemd, maar worden altijd aangeduid met jood of christen.

De meeste auteurs zijn het erover eens dat de Turken weinig respect hebben voor volgelingen van andere religies. John Adams schrijft in zijn *'A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits'* uit 1792¹⁴³ dat de Turken in al hun trots zelden vriendelijk zijn tegen volgelingen van een andere religie. Dit geldt vooral voor de christenen, voor wie de Turken in het bijzonder verachting zouden voelen.¹⁴⁴ Baron Frederick Calvert Baltimore meent zelfs dat de Turken de christenen zo verachten en haten, dat zij dit zelfs overbrengen op hun slaven. Dezen zouden hierdoor nog geen uur willen dienen onder een christelijke meester.¹⁴⁵ Deze minachting betreft volgens Baltimore echter niet alleen de christenen. De Turken zouden zo trots zijn en zo fanatiek in hun religie, dat zij mensen die er een andere visie op na houden net zo verachten als honden, varkens en duivels.¹⁴⁶ Diezelfde minachting zou volgens hem ook van toepassing zijn op alle mensen die geen Turk waren.¹⁴⁷ P. Arriëns beschrijft op zijn beurt in zijn reisverslag dat deze haat jegens de christenen ingebed is in de islam. De haat voor christenen is een vanuit de godsdienst verplichte haat. Deze is zo nauw verbonden met de islam, dat het zelfs de enige overeenkomst is die alle moslims hebben, ongeacht de islamitische stroom of sekte waartoe zij behoren.¹⁴⁸

Over de positie van de joden zijn de auteurs het echter niet eens. Zoals hierboven te lezen is, zijn er een aantal auteurs die stellen dat de christenen de meest gehate religieuze groep zijn binnen het Ottomaanse Rijk. Een aantal andere auteurs echter vindt dat deze positie ingenomen wordt door de joden. Het is opmerkelijk dat deze visie slechts verwoord wordt door de Nederlandse auteurs en niet door de Engelse reizigers. Sterker nog, de Engelse auteurs schrijven vrijwel niets over de positie van de joden in het Ottomaanse Rijk. Vooral van Lennep Coster besteedt hier veel aandacht aan in

¹⁴³ J. Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits* (London 1792).

¹⁴⁴ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 268-269.

¹⁴⁵ F.C. Baltimore, *A tour to the east, in the years 1763 and 1764. With remarks on the city of Constantinople and the Turks. Also select pieces of Oriental wit, poetry and wisdom* (London 1767) 77.

¹⁴⁶ Baltimore, *A tour to the east*, 79-80.

¹⁴⁷ O.G. de Busbecq, *Travels into Turkey: containing the most accurate account of the Turks, and neighbouring nations. Translated from the original latin of the learned A. G. Busbequius.* (London 1744) 32.

¹⁴⁸ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 116.

'Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen'.¹⁴⁹ Hij stelt niet alleen dat de joden als inferieur aan de Turken en zelfs de christenen beschouwd worden in het Ottomaanse Rijk, maar ook dat het niet mogelijk is om nog meer trotsheid en verachting te tonen naar de joden toe, dan de Turken doen. Dit uit zich volgens hem onder andere in het feit dat joden zich niet rechtstreeks tot de islam mogen bekeren, mochten zij dat willen. Zij moeten zich eerst bekeren tot het christendom en zich laten dopen. Een christen zou namelijk een hogere status hebben dan een jood en zou hierdoor wel waardig genoeg zijn om binnen te mogen treden in de moslimgemeenschap.¹⁵⁰ Deze hogere positie van de christenen betekende ook dat de joden volgens van Lennep Coster niet alleen te lijden hadden onder de wreedheden van de Turken, maar ook dat zij te maken hadden met spot en mishandelingen van de christenen in het Rijk. De joden mochten dan in veel landen een slechte positie hebben, maar volgens deze auteur leden zij nergens zo erg onder 'de vloek der verwerping' als in het Ottomaanse Rijk.¹⁵¹

De meeste andere Nederlandse auteurs delen deze mening echter niet. Ze beamen veelal dat de positie van de joden in het Ottomaanse Rijk geen bevoorrechte positie is, maar de situatie van de joden is zeker niet slechter dan die van hun geloofsgenoten in Europa. Pieter van Woensel erkent in zijn reisverslag dat de joden in Constantinopel in een verdrukte positie leven. Echter, hij stelt dat de onderdrukking waar zij mee te maken hebben hier minder is dan elders.¹⁵² Arriëns lijkt het met deze visie eens te zijn. Hij gaat hierin zelfs nog een stapje verder en beweert dat de haat die de Turken en de Turkse vorsten koesteren jegens de christenen ervoor heeft gezorgd dat de joden vrij spel hebben gekregen in het Rijk. Dit leidde ertoe dat joden die in andere landen vervolgd werden, bijvoorbeeld in Spanje, een veilig heenkomen zochten in het Ottomaanse Rijk. Volgens hem werden deze joden zeer vriendelijk ontvangen. Dit heeft volgens hem veel te maken met de overeenkomsten die hij ziet tussen moslims en joden. Deze overeenkomsten hadden volgens hem niet alleen te maken met religie, zoals bijvoorbeeld het besnijdenisritueel en overeenkomstige zeden, maar ook met de haat die zowel de moslims als de joden voor de christenen voelden en het feit dat zowel moslims als joden vervolgd werden door de christenen.¹⁵³

Hoewel de Turken volgens veel van de auteurs een afkeer hebben van joden, christenen en andere niet-moslims, betekende dit niet dat zij geen andere religies tolereren in hun Rijk. Van Lennep Coster beschrijft dat de Turken de volgelingen van het Jodendom en het christendom toestaan om hun religie te belijden. Sterker nog, tijdens hun erediensten zijn Turkse ordebewakers aanwezig om te voorkomen dat de gelovigen lastig gevallen worden door moslims. De christenen kunnen hun christelijke rituelen volbrengen in hun kerken, zonder dat de moslims zich hier aan storen.¹⁵⁴ Hoewel de Turken volgens hem van jongs af aan een afkeer jegens ongelovigen en afgodendienaren aangeleerd krijgen, zijn zij zeer verdraagzaam jegens aanhangers van andere godsdiensten. Dit betekent dat een moslim het nooit zal accepteren wanneer een christen expres beledigd of mishandeld wordt. Hij zal hierbij altijd ingrijpen en de dader zal hoogstwaarschijnlijk zelfs bestraft worden.¹⁵⁵ Het is echter onduidelijk of hij met deze aanhangers van andere godsdiensten ook joden bedoelt, aangezien hij, zoals hierboven beschreven is, de positie van joden in het Ottomaanse Rijk zeer beklagenswaardig acht.

Johannes Wilhelm Heyman noemt ook de aanwezigheid van joden en christenen in het Ottomaanse Rijk en het feit dat het hen toegestaan is om hun eigen religie in vrijheid te belijden. Hij denkt alleen niet dat dit te danken is aan de verdraagzaamheid van de Turken. Joden en christenen betaalden een speciale belasting in het Ottomaanse Rijk in ruil voor hun bescherming als religieuze minderheid door de staat. Wanneer joden en christenen niet in het Rijk aanwezig zouden zijn, of

¹⁴⁹ G. van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen* (Amsterdam 1836).

¹⁵⁰ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 236.

¹⁵¹ *Ibidem*, 235-236.

¹⁵² Van Woensel, *Aanteekeningen*, 67.

¹⁵³ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 121-122.

¹⁵⁴ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 263.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 263-264.

wanneer zij zich massaal zouden bekeren tot de islam, zou dit ook financiële gevolgen hebben voor de staatskas. Moslims hoefden deze speciale belasting namelijk niet te betalen en zo zou de staatskas veel geld mislopen.¹⁵⁶

Sommige auteurs geven ook specifieke redenen voor de vermeende onvriendelijkheid van de Turken jegens reizigers uit andere landen en aanhangers van andere religies. Baltimore schrijft bijvoorbeeld dat de superioriteit die Turken voelen ten opzichte van andere volkeren en gelovigen vooral veroorzaakt wordt door hun onwetendheid. Deze onwetendheid zou vooral in stand gehouden worden doordat de Turken weinig zouden reizen, wat er voor zorgde dat zij niet bekend waren met de gebruiken en opvattingen van andere naties.¹⁵⁷ Van Woensel echter lijkt geen buitensporige onvriendelijkheid ervaren te hebben van de Turken. Ondanks het feit dat hij geen moslim was, geeft hij aan dat hij met vele moslims een vertrouwelijke band heeft opgebouwd en met sommigen zelfs broederlijk omging.¹⁵⁸

De meeste auteurs beweren dus dat Turken zich niet bijzonder vriendelijk opstelden jegens niet-moslims, of jegens mensen die geen Turk waren. Sommigen betichten de Turken hierin ook van een zekere wreedheid, die volgens sommigen vooral gericht is op joden en volgens anderen juist specifiek gericht is op christenen. Het is opmerkelijk dat de verscheidene auteurs totaal tegenovergestelde meningen lijken te hebben over de positie van christenen en joden en hun positie ten opzichte van elkaar. De auteurs lijken ook met een zekere verontwaardiging te spreken over deze onvriendelijkheid, wat suggereert dat de desbetreffende auteurs de positie van religieuze minderheden in eigen land hoger inschatten. Aan de andere kant geven sommige auteurs, zoals van Woensel, aan dat de positie van joden in Europa misschien nog wel slechter is dan in het Ottomaanse Rijk. De meningen van de auteurs zijn dus zeer sterk verdeeld en hun perceptie van de positie van niet-moslims in het Ottomaanse Rijk loopt zeer uiteen.

5.2. Luiheid

Een karaktereigenschap die de Turken vaak toegeschreven wordt in de bestudeerde reisverslagen is luiheid of passiviteit. Samuel Baker schrijft in zijn reisverslag uit 1796 dat Turken langzaam, rustig en passief zijn.¹⁵⁹ Daarnaast vermeldt hij ook dat ze zich vooral vermaken met activiteiten die niet al te veel inspanning vereisen, zoals het liggen op sofa's terwijl men tegelijkertijd tabak rookt. De Turk doet zelden moeite om aan zijn luiheid te ontsnappen, slechts wanneer het echt nodig is. Deze luiheid lijkt een universeel fenomeen te zijn onder de Turkse bevolking. Dit in tegenstelling tot de Europeanen, die zich vooral vermaken met activiteiten die wel inspanning vereisen, zoals jagen en sport.¹⁶⁰ Ook Busbecq noemt luiheid als een van de negatieve karaktereigenschappen van de Turken. Hij beschrijft deze, en verscheidene andere negatieve karaktereigenschappen die hij de Turken toeschrijft, zoals trots, hebzucht en lust, in het licht van de Turkse overheersing over de Grieken. Volgens hem had zijn volk (in dit geval dus de Engelsen) de plicht om de Grieken te bevrijden van al deze zondes van de Turken. Maar zij schoten hierin tekort, aangezien de Engelsen inmiddels zelf ten prooi waren gevallen aan hebzucht en alleen nog maar verre reizen ondernamen om er economisch beter van te worden. Vroomheid en plicht zouden geen rol meer spelen bij de Engelsen, het ging slechts nog om winst en geld.¹⁶¹

Pieter van Woensel maakt ook melding van de luiheid van de Turken. Deze karaktertrek zou te bespeuren zijn in hun manier van lopen, aangezien zij hun pas nooit versnellen, maar altijd slenteren.¹⁶² Hij refereert nogmaals naar de Turkse luiheid wanneer hij het heeft over de wetenschap. Turken zouden geen interesse hebben voor de meeste takken voor de wetenschap,

¹⁵⁶ Heyman, *Reizen door een gedeelte van Europa*, 362.

¹⁵⁷ Baltimore, *A tour to the east*, 80.

¹⁵⁸ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 102.

¹⁵⁹ Baker, *Musleiman Adeti*, 8.

¹⁶⁰ *Ibidem*, 32-33.

¹⁶¹ Busbecq, *Travels into Turkey*, 53.

¹⁶² Van Woensel, *Aanteekeningen*, 36.

behalve de alchemie, aangezien zij hoopten dat zij op deze manier rijk zouden kunnen worden zonder veel moeite te hoeven doen.¹⁶³ Ook Van Lennep Coster noemt luiheid als reden voor het gebrek aan vooruitgang in de wetenschap in het Ottomaanse rijk die hij waarneemt.¹⁶⁴ Van Woensel lijkt deze luiheid echter niet als een gebrek van de Turken zelf te zien, maar als een gevolg van het klimaat dat in hun leefomgeving heerst.¹⁶⁵ De vooruitgang voor de wetenschap zou verder worden beperkt door een gebrek aan nieuwsgierigheid¹⁶⁶, hun lusteloosheid¹⁶⁷ en een algeheel gebrek aan interesse in diepgaande kennis over wat dan ook.¹⁶⁸ Het zou echter niet te wijten zijn aan een gebrek aan intelligentie, aangezien meerdere auteurs beamen dat de Turken in het bezit zijn van voldoende gezond verstand.¹⁶⁹ De overige bestudeerde reisverslagen maken ook geen melding van een lagere intelligentie bij de Turkse bevolking. Deze wetenschappelijke achterstand en het gebrek aan nieuwsgierigheid naar kennis zou volgens Busbecq in schril contrast staan met de vindingrijkheid en ijver van de christenen in Europa, die zelfs de Turken indertijd zouden erkennen.¹⁷⁰ Deze luiheid zou er niet alleen voor zorgen dat Turken weinig interesse hebben in de wetenschap, maar ook dat zij zich überhaupt niet bezig willen houden met zaken die niet direct relevant zijn voor 'hun bestemming als Turk'.¹⁷¹

Deze luiheid heeft echter niet alleen gevolgen voor de wetenschap in het Ottomaanse Rijk. Hun trage karakter en afkeer van activiteit zou er ook voor zorgen dat er maar weinig moorden, zelfmoorden en scheld- en vechtpartijen zijn in het Ottomaanse Rijk, wat betekent dat de politiek het een stuk rustiger heeft dan in Europese steden, waar deze fenomenen regelmatig voorkomen.¹⁷² Het is opmerkelijk dat een van de auteurs, namelijk Arriëns, ook de uitbreiding van de islam wijt aan de luiheid van de Turken en de moslims. Hij stelt dat de islam vooral zo aantrekkelijk was doordat haar voorschriften eenvoudig waren. Dat de hemel in het verschieft lag voor diegene die stierf in de strijd voor God, maakte het nog eens extra gemakkelijk om in het paradijs te komen. Er was dus volgens Arriëns geen grote inspanning nodig om de hemelpoorten binnen te treden in de islam en dat maakte het geloof aantrekkelijk. Daarnaast zou de islam ook de luiheid van haar aanhangers versterken, doordat het een geloof zou zijn dat geen belang zou hechten aan dogma's en religieuze overpeinzingen. Sterker nog, redeneren over het geloof werd absoluut niet geduld.¹⁷³ De islam was volgens hem dus een religie die vooral aantrekkelijk was voor mensen die zich niet al te veel wilden inspannen voor hun religie, maar ook een geloof dat de luiheid van haar aanhangers zou versterken.

De enige auteur die de Turken niet van luiheid beticht is Adams. Hij schrijft zelfs dat hij geen enkel bewijs heeft gezien voor de zo vaak geclaimde luiheid van de Turken. Volgens hem zijn de Turken niet meer geneigd tot luiheid dan de Europeanen of de 'wilden' in Amerika. Adams geeft wel aan dat luiheid door velen gezien wordt als een eigenschap die inherent is aan de Turken, wat overeenkomt met de andere reisverslagen. Hij vindt deze karakterisering echter niet terecht en verschilt daarin sterk van de andere auteurs (en kennelijk ook van de publieke opinie in zijn land).¹⁷⁴

¹⁶³ Ibidem, 253.

¹⁶⁴ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 234.

¹⁶⁵ Ibidem, 211-212.

¹⁶⁶ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 210.

¹⁶⁷ Ibidem, 253.

¹⁶⁸ Baltimore, *A tour to the east*, 83.

¹⁶⁹ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 147 en Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 234. Pieter van Woensel, *Aanteekeningen*, 211-213, noemt drie redenen voor de geringe wetenschappelijke vooruitgang van de Turken, namelijk de moeilijkheidsgraad van de Turkse taal, het klimaat en de sultans, die meer belang hechtten aan militaire vermogens dan aan intelligentie en geleerdheid en hierdoor dus geen gunstig klimaat voor wetenschappelijke vooruitgang creëerden. Een gebrek aan intelligentie wordt door hem dus niet als reden voor de vermeende achterstand genoemd.

¹⁷⁰ Busbecq, *Travels into Turkey*, 68.

¹⁷¹ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 147.

¹⁷² Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 255.

¹⁷³ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 113.

¹⁷⁴ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 269-270.

Het moge duidelijk zijn dat veel auteurs het eens zijn dat Turken van nature lui en passief zijn en een gebrek hebben aan nieuwsgierigheid. Dit uit zich volgens de auteurs op allerlei verschillende manieren, van een achterstand in de wetenschap tot andere hobby's en minder ongeregelheden op straat. Dit alles zou in schril contrast staan met het karakter van de Europeaan. Deze zouden ijverig zijn en zich graag inspannen, wat ertoe zou leiden dat zij een grote voorsprong hebben op wetenschappelijk gebied en zich graag bezighouden met actieve hobby's, zoals bijvoorbeeld jagen. Het betekent echter ook dat er veel meer ongeregelheden zijn in het Europese straatbeeld, wat wellicht als een negatief gevolg van de vermeende activiteit van de Europeanen gezien kan worden. Luiheid en passiviteit worden dus veelal beschreven als eigenschappen die vreemd zijn aan de christelijke Europeaan, maar die inherent zijn aan de Turk.

5.3. Despotisme

De Turk, en vooral de Turkse staat, wordt door meerdere reizigers een despotisch karakter toegekend. Zo maakt de Engelse reiziger Busbecq kort melding van de drang naar dominantie die hij en zijn familie ervoeren terwijl zij zich onder de Turken bevonden.¹⁷⁵ Ook Pieter van Woensel meldt dat veel andere Europeanen melding maken van het despotisme binnen het Ottomaanse Rijk.¹⁷⁶ Vooral de Nederlandse auteur Arriëns besteedt veel aandacht aan het despotisme dat hij aantreft in het Rijk. Volgens hem zijn de machthebbers van het Ottomaanse Rijk een voorbeeld van absolute willekeur en hebzucht en hebben zij hun macht misbruikt en het volkenrecht altijd bewust met de voeten getreden. Hij spreekt de hoop uit dat degene die het verdient de strijd tussen het christelijke Europa en het Ottomaanse Rijk zal winnen. En het Ottomaanse Rijk verdient dit volgens hem zeker niet, gezien de gruweldaden die de Turken hebben begaan en hun slechte karakter.¹⁷⁷ Hij vat het despotisme dat hij ziet bij de Turkse machthebbers later in zijn reisverslag als volgt samen:

*'De mensheid gruwt van de wreedheden, door hen louter uit willekeur, wellust of vermaak gepleegd, terwijl zij geen enkel blijk hebben gegeven, dat zij ooit zijn beziel geweest met de zucht om beschaving te bevorderen, dat zij hunne roeping als souverainen begrepen, het geluk van hun volk verhoogd hebben, in een woord, zij hebben niets gedaan dat hen eenige aanspraak doet verkrijgen op de minste toefelijheid, niets dat het in bezit houden van dat verweldigd land wettigt, ja, geen enkele daad is door hen verrigt, die hen waardig maakt mensch genoemd te worden.'*¹⁷⁸

Hoewel hij erkent dat sommige Turkse vorsten goede en voorbeeldige machthebbers waren¹⁷⁹, lijkt hij toch niet te vinden dat het Ottomaanse Rijk behoort tot de beschaafde staten in de wereld.¹⁸⁰ Ook van Lennep Coster stelt dat het despotisme kenmerkend is voor het Ottomaanse staatsbestel. Om deze bewering te illustreren gebruikt hij verscheidene voorbeelden. Zo zou een sultan een rijke jood hebben geëxecuteerd om zo beslag te kunnen leggen op zijn rijkdommen, die de sultan vervolgens gebruikte voor het bouwen van een moskee.¹⁸¹ Andere voorbeelden zijn de vernederende gebruiken waaraan de Turken buitenlanders onderwerpen voordat zij het serail mogen binnentreden¹⁸² en de broedermoorden die begaan werden door de sultans in de vroeg Ottomaanse periode.¹⁸³

Bovenstaande auteurs beschouwen het despotisme als een groot probleem binnen het Ottomaanse Rijk. Dit is echter niet het geval bij John Adams. Hoewel hij erkent dat despotisme een

¹⁷⁵ Busbecq, *Travels into Turkey*, 24.

¹⁷⁶ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 20.

¹⁷⁷ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, VII.

¹⁷⁸ *Ibidem*, 119.

¹⁷⁹ *Ibidem*, 131.

¹⁸⁰ *Ibidem*, 127.

¹⁸¹ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 123-124.

¹⁸² *Ibidem*, 129.

¹⁸³ *Ibidem*, 141.

fenomeen is dat voorkomt binnen de Ottomaanse regering, acht hij het geen groot probleem, aangezien de inwoner van het Ottomaanse Rijk er volgens hem geen enkele last van heeft. Dit geldt niet alleen voor de Turkse inwoners. Hijzelf woonde tien jaar in Constantinopel en heeft er volgens eigen zeggen naar alle gemak en tevredenheid gewoond.¹⁸⁴

Pieter van Woensel staat wat betreft zijn opvatting over het Turks despotisme lijnrecht tegenover de hierboven genoemde auteurs. Volgens hem zijn de vele berichten over het vermeende despotisme van de Turken onjuist. Verhalen van andere auteurs over dit despotisme noemt hij een teken van hun vooringenomenheid jegens Turken, terwijl deze Turken weerloos zijn tegen dit soort berichtgeving en zij zich hier niet tegen kunnen verdedigen.¹⁸⁵ Hij stelt dat de regeringsvorm van de Turken niet despotisch is, maar juist theocratisch. Deze theocratische inslag beperkt juist de macht van de vorst, aangezien hij gebonden is aan de wetgeving van de islam. Hierdoor wordt eventueel machtsmisbruik hem zeer moeilijk gemaakt.¹⁸⁶

Meerdere auteurs noemen despotisme als kenmerk van het Ottomaanse staatsbestel en als onderdeel van het Turkse karakter. Het despotisme van de Turken en van de Turkse staat wordt gecontrasteerd met de beschaafdheid van de Europese staten. Dit blijkt zowel uit de verontwaardiging van de auteurs, als uit het feit dat sommigen het Ottomaanse Rijk letterlijk als onbeschaafde staat karakteriseren. Waar de macht van de sultan een kenmerk is van absolute willekeur en machtswellust, is dit bij de beschaafde Europese staten kennelijk het tegenovergestelde. Slechts één auteur, namelijk van Woensel, ontkent het despotische karakter van de Turk en de Turkse staat.

5.4. Overige eigenschappen

In de reisverslagen worden nog veel meer karaktereigenschappen toegeschreven aan de Turken, zowel positieve als negatieve. Het valt echter buiten het bereik van deze scriptie om deze allemaal te behandelen. Daarom zullen in deze paragraaf alleen eigenschappen besproken worden die in meerdere van de bestudeerde reisverslagen terug te vinden zijn. De eerste van deze eigenschappen is trots. Dit is een eigenschap die als een zeer negatieve karaktertrek van de Turken besproken wordt, wat onder andere blijkt uit het feit dat Busbecq trots noemt in een opsomming met andere kwalijke eigenschappen die hij de Turken toeschrijft, zoals luiheid en hebzucht¹⁸⁷ en uit Baltimore's verwijzing naar de opgeblazen Turkse trots als een van hun dwaze eigenschappen.¹⁸⁸ Daarnaast verwijst ook Adams naar de Turkse trots en beschrijft hij de Turken als een arrogant volk.¹⁸⁹ Het is echter opvallend dat vooral de Engelsen schrijven over de trots van het Turkse volk. Bij de Nederlandse auteurs komt deze eigenschap veel minder naar voren, alleen Heyman benoemt deze eigenschap wanneer hij schrijft over de Turken in Aleppo. Volgens hem zijn deze namelijk minder trots en onhandelbaar dan de Turken in andere delen van de Levant.¹⁹⁰ De andere Nederlandse reizigers noemen trots echter niet als een van de negatieve eigenschappen van de Turken.

Hierboven is al enkele malen beschreven hoe sommige auteurs de Turken betichten van hebzucht.¹⁹¹ In dit licht is het misschien opmerkelijk dat matigheid ook een eigenschap is die Turken toegeschreven wordt. Zo meldt Adams dat de Turken geen extravagante levensstijl hebben en dat dit niet perse gerelateerd is aan het hebben van weinig geld.¹⁹² Ook van Lennep Coster verwijst naar de matigheid die de levenswijze van de Turken kenmerkt. Dit uit zich onder andere in hun eetgewoontes. Waar een christen veel eet ('leeft om te eten'), eet een Turk niet meer dan hij nodig

¹⁸⁴ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 276.

¹⁸⁵ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 20.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 148, 163-164.

¹⁸⁷ Busbecq, *Travels into Turkey*, 53.

¹⁸⁸ Baltimore, *A tour to the east*, 79.

¹⁸⁹ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 268-269.

¹⁹⁰ Heyman, *Reizen door een gedeelte van Europa*, 361.

¹⁹¹ Bijvoorbeeld Busbecq, *Travels into Turkey*, 53.

¹⁹² Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 19.

heeft (hij 'eet om te leven').¹⁹³ Daarnaast uit het zich ook in zijn manier van spreken. De Turk spreekt weinig en wanneer hij spreekt doet hij dit op zachte toon en op een rustige manier. Hij zal altijd proberen luidruchtigheid te vermijden.¹⁹⁴ Ook van Woensel beaamt dat de Turken de zaken gewoonlijk met veel minder omslag uitvoeren dan de Nederlanders.¹⁹⁵ Volgens Busbecq wordt deze matigheid vooral veroorzaakt doordat Turken extreem gierig zouden zijn. Ze zouden zelfs zo gierig zijn, dat ze hierbij hun behoefte aan eten negeren. Een christen eet volgens hem evenveel op één dag als een moslim in twaalf dagen.¹⁹⁶ Waar de andere auteurs de gematigde levenswijze vooral als iets positiefs zien, zelfs als iets bewonderenswaardigs, wijt Busbecq het dus aan een eigenschap die overwegend negatief is.

Een andere eigenschap die de meeste auteurs als bewonderenswaardig lijken te beschouwen is dat het bij Turken niet zozeer om afkomst zou draaien, maar om wat een individu zelf presteert en kan. Volgens Busbecq zijn familiebanden niet belangrijk wanneer het gaat om prestige en om het bereiken van succes in iemands leven, maar juist iemands eigen vermogens en prestaties. Dit in tegenstelling tot Europa, waar het vooral draait om geboorterecht. Hij lijkt dit als een positief aspect van het Ottomaanse Rijk te zien, maar hij wil hier niet al te veel over schrijven, aangezien sommige lezers zijn mening misschien niet vriendelijk zullen ontvangen.¹⁹⁷ Volgens Arriëns maken de Turken niet alleen geen onderscheid aan de hand van familiebanden, maar ook niet aan de hand van andere kenmerken, zoals bijvoorbeeld huidskleur.¹⁹⁸ Hij verbindt dit ook met de islam, aangezien volgens hem iedereen gelijk is binnen deze religie. Dit betekende dat het er niet toe deed wie je familie was, maar dat je beoordeeld werd naar je eigen verdiensten.¹⁹⁹ Hij stelt echter dat Turken wel onderscheid maken, al is het dan niet naar geboorterecht. Volgens hem is iedereen in het Ottomaanse Rijk gelijk, zolang hij of zij Turk is. Dit geldt echter niet voor niet-Turken.²⁰⁰

Hoewel er vaak gesproken wordt over de onvriendelijkheid van Turken jegens andere mensen, lijkt deze vijandigheid niet op te gaan voor dieren. Adams zegt dat Turken zeer veel respect hebben voor dieren en zelfs voor bomen. Volgens hem is de relatie tussen mens en dier in het Ottomaanse Rijk zelfs zo hecht dat het hem doet denken aan vroegere samenlevingen, waarin de mens nog sterk verbonden was met de natuur.²⁰¹ Ook Arriëns beschrijft de goede omgang van de Turken met dieren. Volgens hem worden zelfs straathonden goed behandeld door de Turken, wat er toe leidt dat zij geen enkele angst voor mensen hebben en rustig in drukke bazaars liggen te slapen, zonder angst om vertrapt te worden.²⁰² Beide auteurs spreken met verbazing over deze vriendelijkheid jegens dieren en lijken deze niet te herkennen in hun eigen land.

In deze paragraaf zijn meerdere eigenschappen genoemd die de auteurs toeschrijven aan de Turken en die volgens hen in schril contrast staan met eigenschappen van Europeanen. Vrijwel alle in deze paragraaf genoemde eigenschappen lijken hun tegenpool te vinden in het christelijke Europa. Opvallend is ook dat niet alle eigenschappen die de Turken in deze paragraaf toebedeeld worden, als negatief worden gezien. Sterker nog, sommige van de eigenschappen, zoals gematigheid, worden zelfs als zeer positief en zelfs bewonderenswaardig gezien. Dit betekent dus dat de auteurs de bevolking in hun eigen land op sommige punten negatiever beoordelen dan de Turken in het Ottomaanse Rijk. In sommige opzichten konden de Europeanen volgens sommige auteurs dus nog wat van de Turken leren.

¹⁹³ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 250,253.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 255.

¹⁹⁵ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 103.

¹⁹⁶ Busbecq, *Travels into Turkey*, 68.

¹⁹⁷ *Ibidem*, 76.

¹⁹⁸ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 71.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 114.

²⁰⁰ *Ibidem*, 71.

²⁰¹ Adams, *Modern voyages*, 123.

²⁰² Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 61.

6. Godsdienst en geloofsbeleving

Religie is een van de grote verschillen tussen de auteurs van de reisverslagen en het volk dat zij beschrijven. De auteurs van de reisverslagen waren allen christenen, terwijl zij de Turken altijd als moslims definiëren. In dit hoofdstuk zal dan ook gekeken worden naar wat de auteurs schrijven over de islam en over de geloofsbeleving van de Turken. Hoe gingen de Turken volgens de reizigers met hun religie om en welke rol speelde geloof in hun leven en hoe wordt dit vergeleken met de geloofsbeleving van de christenen in de landen van herkomst van de auteurs? De eerste paragraaf in dit hoofdstuk zal zich vooral bezighouden met vroomheid, een eigenschap die de Turken in de reisverslagen vaak toegeschreven wordt. De tweede paragraaf zal verder ingaan op de rol van reinheid in het leven van de Turken, een fenomeen dat volgens de auteurs verbonden is aan de islam. De derde en laatste paragraaf zal vervolgens verder ingaan op hoe de auteurs over de islam in het algemeen oordeelden en hoe zij dit contrasteerden met hun eigen geloof.

6.1. Vroomheid

Veel van de auteurs refereren aan de vroomheid van de Turken en de belangrijke plaats die religie in hun leven inneemt. Baker stelt dat het de aard van de Turken is om veel bezig te zijn met religie. Religie en religieuze ceremonies zijn dan ook constant verweven met hun dagelijks leven en bezigheden. De korancitaten die de Turken vaak boven deuren en ramen ophangen is hier volgens hem een voorbeeld van. Hij vergelijkt dit laatste met de christelijke gewoonte om teksten uit de Schrift op te hangen.²⁰³ Later merkt hij ook op dat de verering van de Turken voor het Goddelijke zeer groot is.²⁰⁴ Ook accepteren de Turken zonder morren het lot dat hen door God gegeven is, waardoor zij de dood gemakkelijk aanvaarden.²⁰⁵ Dit alles leidt ertoe dat de auteur de vroomheid van de moslims zeer bewonderenswaardig vindt. Dit geldt in het bijzonder voor hun verering tijdens het gebed. Niks kan hen tijdens het gebed afleiden en ze voeren het gebed uit met zeer veel aandacht voor God.²⁰⁶ Ook Adams merkt op dat de Turken niet alleen zeer strikt zijn met het uitvoeren van hun gebeden, maar dat zij hun gebed ook met veel plezier lijken te doen, zelfs als dit betekent dat zij hiervoor vroeg op moeten staan of pas laat kunnen gaan slapen.²⁰⁷ In een ander reisverslag maakt Adams melding van de liefde voor bezinning die de Turken hebben, waardoor zij soms dagen achtereen in de moskee te vinden zijn.²⁰⁸ Baltimore stelt zelfs dat de Turken zeer fanatiek zijn in het bedrijven van hun religie, waar volgens hem ook hun vermeende haat voor aanhangers van andere religies uit voortkomt.²⁰⁹ Hoewel Baker beweert dat ook het vasten tijdens de maand Ramadan door de Turken zeer serieus wordt genoemd, schrijft hij dat er één plicht is die de Turken met minder plezier na komen, namelijk de *zakaat*, oftewel de armenbelasting. Hoewel ook deze plicht door de meeste moslims nagekomen wordt, vervullen de Turken deze plicht volgens de auteur met tegenzin en wordt het geld niet altijd daadwerkelijk aan de armen besteed, maar veelal aan publieke werken, zoals waterbronnen langs de weg.²¹⁰

Busbecq lijkt echter minder onder de indruk te zijn van de geloofsijver van de Turken. Hoewel de voornoemde auteurs de vroomheid van de Turken veelal als een positieve karaktertrek lijken te zien, een die zelfs als bewonderenswaardig beschouwd kan worden, stelt Busbecq dat de Turken vooral veel te lijden hebben onder bijgeloof. Dit schijnt hem heel erg opgevallen te zijn tijdens zijn reis, aangezien hij er niet alleen veel voorbeelden van noemt, maar zelfs in de titel van zijn reisverslag aangeeft dat hij het bijgeloof van de Turken uitvoerig zal behandelen. Enkele voorbeelden

²⁰³ Baker, *Musleiman Adeti*, 5.

²⁰⁴ *Ibidem*, 68.

²⁰⁵ *Ibidem*, 55.

²⁰⁶ *Ibidem*, 61.

²⁰⁷ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 271.

²⁰⁸ Adams, *Modern Voyages*, 127.

²⁰⁹ Baltimore, *A Tour to the East*, 79.

²¹⁰ Baker, *Musleiman Adeti*, 61-63.

van Turks bijgeloof die hij noemt zijn het oprapen van papier omdat dit de Turken zou beschermen op de Dag des Oordeels²¹¹ en het geloof dat bepaalde vogels de duivel angst aanjagen.²¹² Hij stelt echter wel dat religie bij de Engelsen steeds minder belangrijk wordt. De Engelsen zouden steeds meer belang hechten aan geld, waardoor religie steeds meer naar de achtergrond zou verdwijnen.²¹³

De vermeende godsdienstijver van de Turken lijkt ook de Nederlandse reizigers opgevallen te zijn. Zo schrijft van Lennep Coster dat de Turken zeer standvastig zijn in hun geloof. Dit betekent volgens hem dat zij alle geboden en verboden van hun godsdienst nakomen. Hij noemt hierbij in het bijzonder de plichten van het vijfmaal daagse gebed, het vasten tijdens de maand Ramadan en de bedevaart naar Mekka.²¹⁴ Ook Arriëns stelt dat de Turken trouw zijn met het uitvoeren van het gebed²¹⁵ en beschrijft hoe er altijd biddende mannen te vinden zijn in de Aya Sofia.²¹⁶ Hij lijkt echter minder onder de indruk te zijn van de vroomheid van de Turken. Volgens hem wijken de Turken namelijk steeds verder af van hun godsdienst. Dit zou onder andere blijken uit de sterk toenemende alcoholconsumptie onder de moslims in het Ottomaanse Rijk.²¹⁷ Volgens hem zijn de vele hervormingen die toentertijd plaatsvonden in het Rijk de reden voor de verminderde vroomheid van de moslims.²¹⁸

Ook Heyman schrijft over de manier waarop de Turken met hun godsdienst omgaan. Hij maakt hierin echter onderscheid tussen de Turken in Aleppo en de Turken in Constantinopel. Volgens hem zijn de Turken in Aleppo veel ijveriger in de godsdienst dan die in de hoofdstad van het Rijk. Dit zou onder andere blijken uit het feit dat moslims in Aleppo alleen andere moslims toelaten in de moskee, terwijl men in Constantinopel soms ook niet-moslims toelaat in de moskeeën. Ook zouden personen die de islam of een element hiervan in twijfel trekken streng bestraft worden, evenals mensen die een van de profeten beledigen. Voor de Turken in Aleppo zou het tevens absoluut niet toegestaan zijn om te discussiëren over hun godsdienst.²¹⁹

De manier waarop Turken met hun geloof omgaan is iets dat veel van de auteurs heeft geïnteresseerd. Er zijn slechts twee auteurs die geen duidelijke uitspraken doen over dit onderwerp. Veel van de auteurs spreken met bewondering en verbazing over de godsdienstijver van de Turken. Eenmaal wordt gerefereerd aan de ondergeschikte positie van religie in Engeland en verschillende auteurs lijken het verbazingwekkend te vinden dat de moslims er geen problemen mee hebben om de verplichte gebeden uit te voeren op 'vervelende' tijdstippen of dat zij een maand lang moeten vasten tijdens de maand Ramadan. Dit lijkt een vroomheid te zijn die zij niet herkennen in hun eigen land. Niet alle auteurs lijken de mate waarin Turken bezig zouden zijn met hun religie als iets positiefs te zien. Hoewel Busbecq beschrijft dat de islam een belangrijk onderdeel is van het leven van de moslims, lijkt hij dit vooral te wijten aan bijgeloof en het hiermee vooral te verbinden met een zekere irrationaliteit. Hij schrijft vaak op een spottende manier over bijgeloof en hoewel hij ook stelt dat geloof in Engeland aan belang inboet, lijkt hij het 'bijgeloof' van de Turken ook als een zwakte te zien. De auteurs zijn het dus niet geheel eens over de waarde van de godsdienstijver, maar gezien hun verbazing over de manier waarop Turken omgaan met hun geloof, lijkt het wel iets te zijn dat zij niet in deze mate kennen uit hun eigen land.

6.2. Reinheid

Veel van de auteurs lijken ook onder de indruk te zijn van de reinheid van de Turken. Ze gaan hier niet heel uitgebreid op in, maar het is wel degelijk een observatie die veel van de auteurs

²¹¹ Busbecq, *Travels into Turkey*, 34-35.

²¹² Ibidem, 61-62.

²¹³ Ibidem, 53.

²¹⁴ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 259-262.

²¹⁵ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel*, 147.

²¹⁶ Ibidem, 83.

²¹⁷ Ibidem, 92.

²¹⁸ Ibidem, 151-152.

²¹⁹ Heyman, *Reizen door een gedeelte van Europa*, 361.

beschrijven. Zo noemt Adams reinheid een groot pluspunt van de moslims²²⁰ en melden zowel Baker²²¹ als van Woensel²²² dat Turken zeer veel belang hechten aan reinheid en aan schoon zijn. Volgens Arriëns zorgt deze waardering voor reinheid ervoor dat de watertoevoer in Constantinopel zeer goed onderhouden wordt. De moslims gebruiken volgens hem namelijk veel water bij hun religieuze rituelen, zoals bij de wassing voor het gebed, wat een goede watervoorziening noodzakelijk maakt.²²³ Van Lennep Coster beschrijft hoe verscheidene moskeeën die hij bezocht voorzien waren van fonteinen, zodat de moslims zich konden wassen en reinigen voordat zij zich wijdden aan hun gebeden.²²⁴ Hoewel de meeste auteurs geen specifieke redenen voor het belang van de reiniging noemen, geeft Heyman aan dat hij hier in een gesprek met een moslim naar heeft gevraagd. Als antwoord kreeg hij te horen dat de moslims niet geloven dat het water de zonden wegwast, maar dat moslims geloven dat wanneer zij zich reinigen met water en tegelijkertijd om vergiffenis voor hun zonden smeken, zij deze vergiffenis zullen ontvangen.²²⁵

Busbecq besteedt echter aandacht aan een andere vorm van reinheid. Hij richt zich niet op lichamelijke reinheid, maar op de reinheid van voedsel. Volgens hem is dit voor de Turken ook zeer belangrijk. De Turken zouden door hun geloof allerlei restricties hebben aangaande wat zij wel en niet mogen eten, aangezien sommige soorten voedsel volgens de islam onrein zijn. Volgens hem eet een Turk nog liever vergif dan dat hij in contact komt met voedsel dat als onrein wordt beschouwd in de islam.²²⁶ Ze zouden zelfs zoveel belang hechten aan de reinheid van voedsel, dat ze zelfs beledigd zijn wanneer een christen in hun nabijheid onrein voedsel nuttigt. Busbecq ziet dit wederom als een voorbeeld van het Turkse bijgeloof.²²⁷

Het lijkt alle reizigers opgevallen te zijn dat de Turken veel belang hechten aan reinheid. De meesten doelen hiermee op lichamelijke reinheid en refereren aan de rituele wassingen die de moslim moet voltooien voordat hij zich kan wijden aan het gebed. De reinheid heeft echter niet alleen betrekking op het eigen lichaam, maar ook op het voedsel dat geconsumeerd wordt. Dit belang dat de Turken zouden hechten aan lichamelijke reinheid lijkt de auteurs zeer te verbazen, vooral de mate waarin de Turken zich wassen. Dit lijkt in contrast te staan met de staat van hygiëne die zij zelf gewend zijn. Baltimore noemt deze reinheid een van de vele dingen waarin de Turken en de Europeanen verschillen. Volgens hem baadden de Europeanen weinig, terwijl de Turken zich veelvuldig baadden.²²⁸ Sommige auteurs lijken deze reinheid te bewonderen en noemen het een pluspunt, terwijl anderen het wijten aan bijgeloof en er weinig nut in lijken te zien. De auteurs zijn verdeeld in hun waardeoordeel over de Turkse reinheid, maar zijn het er wel over eens dat het een opvallend kenmerk van de Turken is.

6.3. Oordeel over de islam

Twee reizigers gaan specifiek in op de overeenkomsten en verschillen tussen de islam en het christendom. Zo noemt Baker dat de moslims en christenen een soortgelijk idee hebben over het hiernamaals. Net als de christenen geloven ook de moslims volgens hem in een hel voor die mensen die in zonde hebben geleefd en een hemel voor de personen die een leven vol goede daden hebben geleid.²²⁹ Hij beschrijft echter niet of het christelijke idee van een zondig leven gelijk is aan dat van de moslims. Baltimore weet daarnaast te melden dat de Turken en de christenen een ander beeld

²²⁰ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 271.

²²¹ Baker, *Musleiman Adeti*, 27-28.

²²² Van Woensel, *Aanteekeningen*, 54.

²²³ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel*, 94.

²²⁴ Van Lennep Coster, *Herinneringen mijner Reizen naar Onderscheidene Werelddeelen*, 121.

²²⁵ Heyman, *Reizen door een gedeelte van Europa*, 381.

²²⁶ Busbecq, *Travels into Turkey*, 47.

²²⁷ Ibidem, 56-57.

²²⁸ Baltimore, *A Tour to the East*, 63.

²²⁹ Baker, *Musleiman Adeti*, 71-72.

hebben van het lot. Zo zouden de moslims geloven in predestinatie, oftewel de goddelijke voorbeschikking, en de christenen niet.²³⁰

Hoewel de meeste auteurs geen letterlijk oordeel vellen over de islam, lijken de meeste er toch in enigszins tot zeer negatieve termen over te spreken, bijvoorbeeld door naar moslims te refereren als barbaren.²³¹ Dit negatieve oordeel over de islam wordt echter zelden letterlijk benoemd, het is eerder impliciet aanwezig en merkbaar in de 'toon' van de tekst. Arriëns echter is heel duidelijk in zijn afkeer van de islam. Volgens hem was Mohammed een valse profeet die het ware geloof verduisterde en die zijn godsdienst baseerde op de zinnelijkheid van de mensen. Samen met de simpele geloofsvoorschriften was dit de belangrijkste reden voor de snelle verspreiding van de islam.²³² Volgens hem heeft Turkije de potentie om tot ontwikkeling te komen, maar dit is niet mogelijk zolang er nog islamitische beginselen in het land aanwezig zijn.²³³

Van Woensel lijkt echter een geheel andere visie te hebben op het profeetschap van Mohammed. Waar Arriëns hem bestempelt als valse profeet met een valse boodschap, zegt van Woensel

*'Toen mahomed begon te propheteeren, was de kristelijke godsdienst niets anders dan een vernieuwd, opgewarmd, verergerd heidendom, eene afgodendienst, een religie, alleen geschikt om haare priesters te mesten in luiheid en overvloed, verworven ten koste van 't zweet en armoede der door hen in domheid, slaafachtigheid en bijgeloof opgevoede gemeente. Zoude het onmogelijk zijn, dat mahomed een bijzondere bevoegtheid gehad heeft om verre het volrijkste deel van onzen aardbodem tegen dergelijke pestilentie te beveiligen? 't Vordert niet meer dan een kinder-stap uit 't gereformeerd, (door gereformeerd versta ik, in mijne onnozelheid, al wat niet katholijk is) kristendom over te gaan tot 't Mahomedaanendom.'*²³⁴

Hij lijkt hiermee te impliceren dat het niet onmogelijk is dat Mohammed daadwerkelijk een profeet was, die wellicht ook een ware boodschap verkondigde om zijn volk te leiden. Bovendien spreekt hij zeer laatdunkend over de staat van het christendom in de tijd van Mohammeds leven. Opvallend is bovendien dat hij schrijft dat het verschil tussen het protestantisme en de islam helemaal niet zo groot is.

Dit citaat van van Woensel laat zien dat niet alle Europese reizigers een negatieve mening hadden over de islam. Hoewel de meeste reisverslagen zich niet bijzonder positief uitlaten over de islam en over moslims, en sommige zelfs zeer negatief over deze twee zaken spreken, is het onjuist om te zeggen dat de islam altijd als vijand wordt gezien. Het feit dat twee auteurs ook overeenkomsten tussen het christendom en de islam benoemen laat zien dat sommige auteurs bereid waren om verder te kijken dan het beeld dat hen bekend was van de islam. Het duidt er ook op dat sommige auteurs zich daadwerkelijk probeerden te verdiepen in de godsdienst van de Turken. Baltimore is hier een uitstekend voorbeeld van. Hij heeft zelfs de Koran gelezen en in zijn reisverslag noemt hij meerdere passages die indruk op hem hebben gemaakt of die hij erg mooi vindt uit het heilige geschrift van de moslims en hij beschrijft zelfs de hemelvaart van Mohammed in zijn reisverslag.²³⁵ Hoewel de algemene toon in de reisverslagen over het algemeen negatief is over de islam en de islam soms zelfs als het product van een valse profeet wordt beschreven, zijn er dus ook auteurs die met een zeker respect en interesse over de islam schrijven en moeite hebben gedaan om zich in het geloof van de Turken te verdiepen.

²³⁰ Baltimore, *A Tour to the East*, 62.

²³¹ Busbecq, *Travels into Turkey*, 19.

²³² Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel*, 112-113.

²³³ *Ibidem*, 150.

²³⁴ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 216-217.

²³⁵ Baltimore, *A tour to the east*, 87-91.

7. Omgang met vrouwen

De positie van de vrouw en de sluier zijn heden ten dage veelbesproken onderwerpen wanneer het gaat om de islamitische wereld. Er zijn boeken vol geschreven over de vermeende onderdrukking van de islam in het Midden Oosten en in hoeverre deze verbonden kan worden met de islam. Dit hoofdstuk zal bekijken wat en hoe de bestudeerde auteurs schrijven over vrouwen en de verhoudingen tussen man en vrouw in het Ottomaanse Rijk. Hierbij zal eerst gekeken worden naar hoe men schrijft over deze vrouwen. Wat wordt er gezegd over het uiterlijk van de Turkse vrouw? Vervolgens zal gekeken worden naar de scheiding van mannen en vrouwen binnen het Ottomaanse Rijk en naar de sluier. Deze onderwerpen zullen in dezelfde paragraaf behandeld worden, aangezien zij, volgens sommige van de auteurs, nauw met elkaar verwant zijn. Tot slot zal er gekeken worden naar de status van vrouwen in de Turkse samenleving. Welke status hadden vrouwen en wat was hun positie binnen de maatschappij?

Het is overigens opmerkelijk dat wanneer er over Turken wordt geschreven in de reisverslagen, er voornamelijk de Turkse mannen mee bedoeld worden en niet de Turkse vrouwen. Wanneer er over vrouwen gesproken wordt, wordt dit er specifiek bij vermeld. Daarnaast is het ook opvallend dat er relatief weinig over vrouwen in het Ottomaanse Rijk geschreven wordt. Dit zou te maken kunnen hebben met het feit dat alle auteurs van de bestudeerde reisverslagen mannen zijn. Mogelijkerwijs hadden zij moeilijkheden wat betreft het in contact komen met Turkse vrouwen, waardoor zij weinig over hen te weten konden komen.

7.1. Uiterlijke kenmerken van Turkse vrouwen

Het is opvallend dat verscheidene auteurs beschrijvingen geven van innerlijke en uiterlijke kenmerken van Turkse vrouw, gezien het feit dat vrijwel alle Turkse vrouwen volgens diezelfde auteurs sluiers droegen (de sluier zal in de volgende paragraaf behandeld worden). Toch hebben verscheidene auteurs toch een oordeel gevormd over het uiterlijk en de schoonheid van de Turkse vrouwen. Zo beweert Samuel Baker dat Turkse vrouwen over het algemeen mooi zijn en extreem mooi geschapen, ook al zijn ze niet erg lang en hebben ze de neiging om dik te worden.²³⁶ Volgens van Woensel wordt deze neiging tot zwaarlijvigheid echter niet als iets negatiefs gezien, aangezien Turkse mannen juist op vollere vrouwen zouden vallen. Hierover zegt hij dat 'Hoe een *Turksche* dame corpulenter is, hoe zij voor die heeren een appetijtelijker brokje wordt.'²³⁷ Ook Baker beaamt dat Turkse mannen vooral van vrouwen met meer lichaamsvet houden. Dit zorgt ervoor dat vrouwen zelfs gestimuleerd zouden worden om aan te komen, om hen zo aantrekkelijker te maken voor Turkse mannen.²³⁸

Echter, niet alle auteurs beschouwden de Turkse vrouwen als mooie vrouwen. Zo lijkt Van Woensel niet bijzonder onder de indruk te zijn van de Turkse vrouwen. Hij beschrijft hun manier van lopen als die van ganzen, waarop hij opmerkt dat dit zeker niet de meest bevallige passen zijn. Ook meldt hij dat er ondanks de sluier nog genoeg van het uiterlijk van de Turkse vrouw te zien is om te weten te komen dat ze er niet behaaglijk uit ziet voor 'onmuzulmansche oogen'.²³⁹ Hoewel Arriëns niet veel schrijft over het uiterlijk van Turkse vrouwen, impliceert hij wel dat er zowel mooie als minder mooie Turkse vrouwen zijn. De mooie Turkse vrouwen laten zich volgens hem graag door mannen bekijken, terwijl de rest van de vrouwen dit absoluut niet toestaat.²⁴⁰ Enkele pagina's later lijkt hij zijn mening echter bijgesteld te hebben, aangezien hij daar beschrijft hoe hij duizenden (gesluierde) vrouwen heeft gezien, maar dat hij ervan overtuigd is dat zich onder hen geen enkele mooie vrouw bevond. Daarnaast beschrijft hij ook dat de huidskleur van de Turkse vrouwen hen nog

²³⁶ Baker, *Musleiman Adeti*, 12.

²³⁷ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 123.

²³⁸ Baker, *Musleiman Adeti*, 15.

²³⁹ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 123.

²⁴⁰ Arriëns, *Dagboek eener reis naar Constantinopel*, 62.

minder mooi maakt, aangezien hun huid een valse gele kleur zou hebben.²⁴¹ Zelfs Baker, die de Turkse vrouwen als mooi beschrijft, merkt op dat deze schoonheid van voorbijgaande aard is, aangezien de schoonheid van de Turkse vrouw volgens hem zeer snel vervaagt. Dit begint al kort na hun twintigste levensjaar en binnen enkele jaren zien zij er al oud en soms zelfs lelijk uit. Slechts weinig Turkse vrouwen zouden zelfs maar een fractie van hun schoonheid behouden tot hun dertigste.²⁴²

Tot slot is daar nog de mening van Baltimore. Hij beaamt dat het onmogelijk is om de schoonheid van de Turkse vrouwen in te schatten, aangezien zij vrijwel altijd volledig gesluierd zijn. Hij denkt echter niet dat hun uiterlijk zeer veel kan verschillen van dat van Europese vrouwen. Het feit dat zij sluiers dragen zou er zelfs op kunnen duiden dat Turkse vrouwen nog mooier zijn. Hij benadrukt echter dat deze schoonheid geen echte schoonheid is. Daadwerkelijke schoonheid kan alleen bestaan in landen waar literatuur, de schone kunsten en de wetenschap de boventoon voeren en volgens hem is dat in het Ottomaanse Rijk overduidelijk niet het geval, in tegenstelling tot Europa.²⁴³

De meningen over de schoonheid van de Turkse vrouwen is dus verdeeld. Waar Baltimore denkt dat Turkse vrouwen uiterlijke schoonheid kunnen bezitten, zijn de meeste andere auteurs het erover eens dat Turkse vrouwen geen aantrekkelijk uiterlijk hebben. Tevens zouden de Turkse mannen er een heel ander schoonheidsideaal op na houden dan de Europese mannen, wat ertoe zou leiden dat Turkse vrouwen gestimuleerd worden om zwaarlijvig te zijn. Het feit dat de auteurs laten blijken dat zij dit niet aantrekkelijk vinden, zou erop kunnen duiden dat het schoonheidsideaal in hun eigen land inhoudt dat vrouwen slank horen te zijn.

7.2. Segregatie en de sluier

Segregatie en de sluier zijn twee nauw met elkaar verwante onderwerpen. In deze paragraaf wordt met segregatie de scheiding tussen mannen en vrouwen bedoeld. De sluier kan een onderdeel van deze segregatie zijn, maar dit is niet noodzakelijk. Aangezien sommige auteurs de sluier echter wel als een element van de eventuele scheiding van mannen en vrouwen in het Ottomaanse Rijk beschouwen, worden de sluier en segregatie in deze paragraaf gezamenlijk behandeld.

Er zijn twee auteurs die schrijven over een strikte segregatie binnen het Ottomaanse Rijk. De eerste is John Adams, die beweert dat Turkse mannen hun vrouwen uit jaloezie altijd binnenshuis houden. Wanneer andere mannen dan hun echtgenoot het huis betreden, zullen de vrouwen zich altijd terugtrekken, zodat zij niet oog in oog komen te staan met de vreemdeling. John Adams beschouwt de sluier als onderdeel van deze segregatie, aangezien deze ervoor zou moeten zorgen dat vrouwen niet in contact komen met andere mannen en de vrouwen zouden verstoppen voor andere mannen dan de eigen echtgenoot.²⁴⁴ Op dezelfde pagina komt hij echter terug op zijn uitspraak over jaloezie. Hoewel hij nog steeds denkt dat de segregatie en het gebruik van de sluier ontstaan is vanwege de zogenaamde oriëntaalse jaloezie, bedoelt hij hiermee niet te zeggen dat iedere Turk jaloers is. Volgens hem zijn segregatie en de sluier onderdeel van de Turkse traditie geworden, waardoor ook mannen die van nature niet jaloers zijn zich houden aan deze gewoontes. Zowel de gewoonte van de sluier als die van segregatie zou volgens hem alles te maken hebben met eer, zedelijkheid en beleefdheid. Je vrouw ongesluierd over straat laten gaan zou een man zijn persoonlijke eer aantasten, terwijl het dragen van de sluier en het vermijden van vreemde mannen een teken van zedelijkheid is.²⁴⁵ De tweede auteur die over een strikte segregatie schrijft, is Baltimore. Hij is echter minder uitgebreid in zijn beschrijving dan Adams. Het enige dat hij hierover zegt, is dat de scheiding tussen man en vrouw zo volledig is, dat het zelfs zeer ongepast is om een Turkse man inlichtingen te vragen over zijn vrouw, zelfs als je slechts vraagt hoe het met zijn vrouw

²⁴¹ Ibidem, 62.

²⁴² Ibidem, 12.

²⁴³ Baltimore, *A tour to the east*, 78.

²⁴⁴ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 274-275.

²⁴⁵ Ibidem, 274-276.

gaat. Volgens hem zou dit dezelfde betekenis hebben als wanneer een Engelsman de vrouw van zijn buurman naakt zou willen zien.²⁴⁶

De twee andere auteurs die spreken over de scheiding van mannen en vrouwen in het Rijk lijken echter tegen te spreken dat er sprake is van strikte segregatie. Volgens van Woensel is de notie dat vrouwen opgesloten zitten in de harem niet juist. Volgens hem hebben veel Nederlanders het idee dat de harem een gevangenis voor de vrouwen is, waar alleen de echtgenoot binnen mag treden. Van Woensel stelt echter dat in veruit de meeste Turkse huizen geen harem, oftewel een apart gedeelte voor de vrouwen, te vinden is. Alleen bij de zeer rijken komt het haremlenven voor, maar bij de meeste Turken bestaat de strikte scheiding tussen mannen en vrouwen die veel Nederlanders zich bij de Turkse maatschappij voor lijken te stellen niet.²⁴⁷

Daarnaast weet hij ook te vertellen dat er zeer veel vrouwen te vinden zijn in de straten van de Turkse steden.²⁴⁸ Ook Arriëns noemt deze veelvuldige aanwezigheid van vrouwen in het straatbeeld van het Ottomaanse Rijk. Volgens hem volgen de Turken hierin steeds meer het Europese voorbeeld.²⁴⁹ Dit komt overeen met het idee dat met de groeiende politieke invloed van het Westen, ook de cultuur in het Ottomaanse Rijk langzaam veranderde. Zoals al eerder vermeld in hoofdstuk drie van deze scriptie betekende dit volgens Hanioglu onder andere dat vrouwen een steeds prominentere plaats kregen in het Ottomaanse straatbeeld.²⁵⁰ Deze vele vrouwen op straat en de weinige harems betekenden echter niet dat mannen en vrouwen vrij met elkaar om konden gaan. Van Woensel vraagt zich naar aanleiding hiervan af, welke manier van omgang tussen mannen en vrouwen de voorkeur geniet, de segregatie zoals die te vinden is bij de Turken, of de vrije omgang tussen mannen en vrouwen in andere landen, waaronder Europa. Hij vindt het echter moeilijk om hier een duidelijk antwoord op te geven. Hij lijkt geen negatief oordeel te willen vellen over de gemengde samenleving in Europa, maar tegelijkertijd stelt hij ook dat de sluier en de segregatie in Turkije een positieve invloed heeft op de zedelijkheid en nationale deugd. Het gemengde leven in zijn eigen land zou hier echter, tot zijn spijt, een minder positief effect op hebben.²⁵¹

De sluier is hem echter een doorn in het oog. Deze bedekt alles, ook het gezicht, aangezien het voor een Turkse vrouw een schande zou zijn om haar gezicht te tonen²⁵². Hoewel hij er niet veel over zegt, laat hij zijn mening over de gezichts- en lichaamsbedekking duidelijk merken wanneer hij het heeft over 'de hatelijke sluier'.²⁵³ Ook Arriëns zegt dat pas getrouwde mannen hun vrouwen nog altijd zoveel mogelijk binnenshuis houden en slechts volledig gesluierd over straat laten gaan. Hij lijkt dit vooral als een negatief fenomeen te zien, dat wederom vooral verbonden is met de zogenaamde Turkse jaloezie. Zijn negatieve gevoelens hebben, evenals bij van Woensel, vooral te maken met de sluier. Deze sluier bedekt volgens hem alles behalve de ogen en hij noemt dit 'een zeer onaangenaam schouwspel'.²⁵⁴

Niet alle auteurs lijken de segregatie dus per definitie een negatief element van de Turkse samenleving te vinden. Sterker nog, van Woensel suggereert zelfs dat dit zorgt voor betere handhaving van de deugd en zeden dan de gemengde samenleving in zijn eigen land. Hoewel in hun eigen land wilde geruchten de ronde lijken te doen over de verregerende segregatie tussen mannen en vrouwen, die in dat geval ook het 'opsluiten' van vrouwen binnen de harem in zou houden, lijken de Nederlandse auteurs dit beeld bij te willen stellen. Alle genoemde auteurs lijken echter een negatief beeld van de sluier te hebben. Het zou niet alleen een teken zijn van de Turkse jaloezie, maar zou bovendien ook onaangenaam zijn voor de toeschouwer.

²⁴⁶ Baltimore, *A tour to the east*, 80.

²⁴⁷ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 121-122.

²⁴⁸ *Ibidem*, 132.

²⁴⁹ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 62.

²⁵⁰ Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 105-106.

²⁵¹ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 133-137.

²⁵² *Ibidem*, 143.

²⁵³ *Ibidem*, 125.

²⁵⁴ Arriëns, *Dagboek eener Reis naar Constantinopel in 1840*, 62.

7.3. De status van vrouwen

Slechts de Engelse auteurs lijken zich bezig te hebben gehouden met wat de status en positie van de vrouw in de Turkse samenleving was. Samuel Baker levert de meest uitgebreide beschrijving van de positie van de vrouw. Volgens hem is deze redelijk laag, zeker in vergelijking met Europa. Volgens hem hebben Turken een zeer beperkt beeld van wat vrouwen mogen en kunnen. Turken zouden ervan overtuigd zijn dat vrouwen alleen geschapen zijn om kinderen te baren en het hebben van veel kinderen is dan ook een teken van godvrucht. Dit staat in scherp contrast met de situatie in Europa, waar juist het celibaat een teken van een godvruchtig leven is. Seks zou dus idealiter een grote rol in het leven van de Turk spelen, terwijl de christelijke Europeaan zich hier idealiter zo min mogelijk mee bezig houdt. De Turkse vrouw weet echter niet beter.²⁵⁵ Zij is onwetend en vindt het daarom volkomen normaal om een 'genotsmiddel en kinderfabriek' te zijn.²⁵⁶ Deze enorme waarde die gehecht wordt aan het hebben van veel nageslacht, betekent ook dat hierin de waarde van een echtgenote besloten ligt. Wanneer zij niet meer, of misschien zelfs helemaal geen kinderen kan krijgen, is dit een absolute schande. Deze schande is volgens Baker te vergelijken met een Engelse vrouw die besluit om van het pad der deugd af te wijken.²⁵⁷ Baker schijnt dit een zeer betreuwenswaardige situatie te vinden en lijkt dit sterk te contrasteren met de Europese vrouw, die meer is dan alleen een lichaam dat kinderen baart.

Adams lijkt zich hier echter niet in te kunnen vinden. Hoewel hij stelt dat de Turkse vrouw volledig ondergeschikt is aan de Turkse man²⁵⁸, betekent dit volgens hem niet dat de vrouw als minderwaardig wordt gezien. Volgens hem staan Turkse vrouwen, en vrouwen in het algemeen, wel degelijk in hoog aanzien. Hij beweert namelijk dat de vrouw in het Oosten als heilig wordt beschouwd, wat er weer voor zorgt dat tekenen van zedelijkheid en beleefdheid zeer belangrijk zijn. Hij stelt dat dit idee van de heiligheid van vrouwen compleet anders is dan het idee dat men van vrouwen heeft in het Westen.²⁵⁹ Hieruit kan afgeleid worden dat vrouwen een tegenovergestelde positie hebben in het Westen, een positie die niet simpelweg beter is dan die van de Turkse vrouw, maar misschien zelfs slechter.

Tot slot is er nog het onderwerp polygamie. Ik had eigenlijk verwacht dat hier meer over geschreven zou worden, maar het is opmerkelijk dat er slechts een auteur is die daadwerkelijk een beschrijving geeft van polygamie in het Ottomaanse Rijk. Deze auteur is van Woensel. Hoewel hij aangeeft dat veel mensen in Nederland de veronderstelling hebben dat polygamie zeer veelvoorkomend is bij de Turken, ontkent hij dat deze veronderstelling gebaseerd is op de waarheid. Volgens hem is het namelijk helemaal niet zo veelvoorkomend.²⁶⁰ Dit heeft volgens hem verschillende redenen. Allereerst zouden veel Turkse mannen niet over de middelen beschikken om met meerdere vrouwen te trouwen. Aangezien het huwelijk niet alleen bedoeld is om te voldoen aan de wensen van de man, moet de man die met meerdere echtgenotes trouwt ook kunnen voorzien in de wensen en behoeften van al zijn vrouwen. Voor veel mannen is dit simpelweg niet haalbaar.²⁶¹ Daarnaast stelt hij dat de Turkse vrouw wat betreft jaloezie niet veel verschilt van de Europese vrouw. Ook zij hebben liever niet dat hun man met andere vrouwen slaapt en dulden geen ontrouw. De vrouwen zijn dus ook een belemmering, aangezien zij niet graag getrouwd zijn met een man die meerdere vrouwen heeft.²⁶² Hoewel van Woensel stelt dat er kennelijk veel ideeën bestaan over de wijdverspreide polygamie in het Ottomaanse Rijk, is dit niet een onderwerp dat duidelijk terug te vinden is in de bestudeerde reisverslagen. Wanneer het over polygamie gaat, gaat het slechts over

²⁵⁵ Baker, *Musleiman Adeti*, 49.

²⁵⁶ *Ibidem*, 49.

²⁵⁷ *Ibidem*, 49-50.

²⁵⁸ Adams, *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits*, 274-275.

²⁵⁹ *Ibidem*, 276.

²⁶⁰ Van Woensel, *Aanteekeningen*, 116-117.

²⁶¹ *Ibidem*, 116-117.

²⁶² *Ibidem*, 120.

de vrouwen van de sultan²⁶³ en niet zozeer over polygamie binnen de Turkse samenleving zelf. De enige referentie die hiernaar te vinden is, naast het verslag van van Woensel, is te vinden in het reisverslag van Baltimore. Hij zegt hierover alleen dat Turken meerdere vrouwen mogen trouwen, in tegenstelling tot de Europeanen²⁶⁴ en dat zij hierdoor ook niet jaloers zijn op de vele vrouwen van de sultan. Zij mogen zelf immers ook meerdere vrouwen huwen.²⁶⁵ Verder lijkt polygamie niet een onderwerp te zijn dat de overige auteurs is opgevallen binnen de Turkse samenleving, of dat zij belangrijk genoeg vonden om in hun reisverslagen op te nemen.

²⁶³ Zoals bijvoorbeeld in Baltimore, *A Tour to the east*, 70.

²⁶⁴ Baltimore, *A Tour to the east*, 62.

²⁶⁵ Ibidem, 70.

8. Conclusie

Welke karaktereigenschappen schrijven reizigers in de achttiende en negentiende eeuw toe aan Turken in hun reisverslagen en op welke wijze definiëren de reizigers zichzelf en hun volk aan de hand van deze vermeende eigenschappen van de Turken?

In deze scriptie zijn veel eigenschappen voorbijgekomen die de reizigers toe hebben geschreven aan de Turken. Dit zijn echter niet alle vermeende karaktereigenschappen van Turken die genoemd zijn in de reisverslagen. Slechts de karaktertrekken die door meerdere reizigers benoemd werden, zijn in deze scriptie opgenomen, aangezien het onmogelijk was om alle benoemde eigenschappen te bespreken.

De Turk wordt veel negatieve karaktereigenschappen toegedicht, zoals luiheid, passiviteit, despotisme, trots en arrogantie. Ook wordt de Turken een gebrek aan nieuwsgierigheid verweten, evenals een hang naar bijgeloof. De auteurs die de Turken van deze eigenschappen beschuldigen, lijken tegelijkertijd te denken dat hun eigen volk deze eigenschappen absoluut niet bezit. Dit betekent dat de Engelsen en de Nederlanders zichzelf veelal als actief, nieuwsgierig, liberaal, rationeel en bescheiden karakteriseren. Dit vertoont enkele overeenkomsten met het beeld van de oriëntaal dat Said geeft in zijn boek *Orientalism*, namelijk irrationeel, gewelddadig, niet-liberaal, niet-logisch en niet in het bezit van daadwerkelijke waarden.²⁶⁶ Volgens sommige auteurs hebben deze eigenschappen ook verstrekkende gevolgen voor de Turkse maatschappij. Hun luiheid en passiviteit zou er samen met hun gebrek aan nieuwsgierigheid en leergierigheid voor zorgen dat het Ottomaanse Rijk achterbleef wat betreft wetenschappelijke ontwikkeling. Op dit gebied zouden de Europeanen volgens de auteurs ver voorlopen en dit zouden de Europeanen te danken hebben aan hun ijver, nieuwsgierigheid en activiteit.

De Turk zou echter niet alleen negatieve eigenschappen bezitten. Meerdere reizigers noemen ook positieve, en soms zelfs bewonderenswaardige eigenschappen die zij hebben waargenomen bij de Turken. Zo zouden zij zeer vroom zijn, een grote liefde voor dieren hebben, er een gematigde levensstijl op na houden en zouden zij veel belang hechten aan reinheid. In de Turkse samenleving zouden mensen beoordeeld worden op hun verdiensten en talenten, en niet op hun familiebanden. Daarnaast zou de segregatie van mannen en vrouwen er volgens een auteur voor zorgen dat de deugd en zeden in het Ottomaanse Rijk veel beter beschermd werden dan in het christelijke Europa. Vooral de vroomheid van de Turken wordt als een zeer bewonderenswaardige eigenschap gezien. Veel van de auteurs verbaasden zich over de oprechte devotie die zij waarnamen bij de Turken. Deze mate van verering zou ongekend zijn in hun eigen land. Sommigen vermelden zelfs dat religie een steeds minder belangrijke plaats inneemt in hun eigen land, waar geld de plaats van geloof in zou hebben genomen. De Europeaan is in dit opzicht het tegenovergestelde van de Turk. Zoals al gezegd zou religie een minder belangrijke plaats in het leven van de Europeaan innemen, zou hij er een meer extravagante manier van leven op na houden en zou hij veel minder belang hechten aan een goede hygiëne. Ook zou een man in christelijke Europa volgens verscheidene auteurs niet beoordeeld worden op zijn eigen verdiensten, maar op zijn familiebanden en geboorterecht. De auteurs die dit noemen lijken dit een nadeel te vinden en geven aan het Turkse systeem wat dit betreft beter te vinden.

Het is dus zeker niet terecht om te stellen dat de Turk alleen negatieve karaktereigenschappen toebedeeld wordt. Integendeel, de Turk en de Turkse samenleving lijkt ook verscheidene positieve eigenschappen te hebben, eigenschappen waar de christelijke Europeaan een voorbeeld aan zou kunnen nemen. Dit is in tegenspraak met Suids veronderstelling dat de Europeaan vanuit zijn oriëntalistische kader slechts de sterke punten van zijn eigen volk en de zwakke punten van de oriëntaal benadrukt.²⁶⁷ Hoewel er veel vermeende slechte eigenschappen van Turken

²⁶⁶ Said, *Orientalism*, 49.

²⁶⁷ *Ibidem*, 45.

benoemd worden, zijn er ook veel positieve eigenschappen die de Nederlandse en Engelse reizigers in de Turken lijken te herkennen.

Daarnaast is het zeker niet het geval dat de auteurs het eens zijn over zowel de vermeende goede als slechte karaktertrekken van de Turken. De auteurs spreken elkaar regelmatig tegen. Sommige auteurs achten de Turken een lui volk, terwijl een andere auteur ontkent dat de Turken meer met deze eigenschap belast zijn dan de Europeanen. Dit geldt voor de meeste eigenschappen die genoemd worden door de auteurs. Veelal zijn er enkelen die beaamen dat de Turken deze karaktereigenschap bezitten, terwijl enkele anderen juist ontkennen dat deze eigenschap veelvuldig voorkomt onder inwoners van het Ottomaanse Rijk. Er is dus zeker geen sprake van een uniforme visie van 'De Turk'. In tegendeel zelfs, er lijkt geen standaardbeeld te zijn waar alle auteurs zich aan conformeren en het beeld van de Turk lijkt dan ook niet statisch te zijn, zoals Said veronderstelt.²⁶⁸

Verder houden de reisverslagen zich vooral bezig met mannen. Wanneer de auteurs het over Turken hebben, hebben zij het over Turkse mannen, dus niet over de gehele Turkse bevolking. Dit betekent niet dat er helemaal niks over Turkse vrouwen geschreven wordt. Hoewel de auteurs over het algemeen weinig van het uiterlijk van Turkse vrouwen hebben gezien, vanwege de volledige sluier die de vrouwen droegen, hebben zij zich wel een mening gevormd over het uiterlijk van de Turkse vrouw. Over het algemeen geven de auteurs hier een negatief oordeel over. Turkse vrouwen zouden een neiging tot zwaarlijvigheid hebben en zeer snel oud worden. De meeste auteurs beschouwen Turkse vrouwen als onaantrekkelijk voor iedereen behalve moslimmannen. Dit zegt tegelijkertijd ook wat over het mogelijke schoonheidsideaal in Europa. Aangezien de auteurs de zwaarlijvigheid van de Turkse vrouwen en hun vermeende snelle veroudering als onaantrekkelijk beschouwen, kan hieruit worden geconcludeerd dat de auteurs het tegenovergestelde mooi vinden, namelijk een slanke en jonge vrouw. Het feit dat deze voorkeur bij meerdere auteurs duidelijk terug te vinden is, suggereert dat jong en slank indertijd in Engeland en Nederland onderdeel was van het heersende schoonheidsideaal.

Hoewel dit onderzoek een beeld geeft van hoe Engelse en Nederlandse mannelijke reizigers zich identificeerden aan de hand van karaktereigenschappen die zij Turken toekenden tijdens hun reizen, geeft dit helaas nog geen volledig beeld. Er zijn nog meer Engelse en Nederlandse reisverslagen die geanalyseerd kunnen worden, teneinde dit beeld completer te maken. Daarnaast zou ook gekeken kunnen worden naar in hoeverre de perceptie van Turken verschilt in verschillende periodes. Hiervoor zouden de periodes in deze scriptie genomen kunnen worden, maar er zou ook gekeken kunnen worden naar in hoeverre het beeld van de Turk is veranderd door de eeuwen heen. Hoewel er al veel geschreven is over de perceptie van de 'Ander' in reisverslagen, blijft dit een interessant onderwerp om te bestuderen, mede door de vele mogelijkheden die dit onderwerp biedt. Daarnaast is het definiëren van de 'Ander' niet slechts iets dat in het verleden gebeurde. Tegenwoordig doet iedereen het nog, vaak zelfs onbewust. Het zou dus ook interessant kunnen zijn om dit fenomeen te bestuderen in zeer recente reisverslagen, vooral in deze tijd van weblogs. Deze scriptie is dus een bijdrage in een onderzoeksveld dat hoogstwaarschijnlijk nog veel meer onderzoek in deze richting zal zien.

²⁶⁸ Ibidem, 70.

Bibliografie

Primaire bronnen

Adams, J., *A second volume of curious anecdotes, bon-mots, and characteristic traits* (London 1792).

Adams, J., *Modern voyages: containing a variety of useful and entertaining facts, respecting the expeditions and the principal discoveries of Cavendish, Dampier, Monk. In two volumes. Volume 2* (London 1790).

Arriëns, P., *Dagboek eener reis naar Constantinopel met eenige geschiedkundige mededelingen en opmerkingen* ('s Gravenhage 1854).

Baker, S., *Musleiman Adeti, or a description of the customs and manners of the Turks, with a sketch of their literature* (London 1796).

Baltimore, F.C., *A tour to the East, in the years 1763 and 1764. With remarks on the city of Constantinople and the Turks. Also select pieces of Oriental wit, poetry and wisdom* (London 1767).

Busbecq, O.G. de, *Travels into Turkey: containing the most accurate account of the Turks, and neighbouring nations. Translated from the original latin of the learned A. G. Busbequius.* (London 1744).

Heyman, J.W., *Reizen door een gedeelte van Europa klein Asien, verschijdene eilanden van de Archipel, Syrien, Palestina, Aegypten, den Berg Sinai enz* (Leiden, 1753).

Lenneper Coster, G., van, *Herinneringen mijner reizen naar onderscheidene werelddelen deel II: Aanteekeningen gehouden op eene reize naar de Middellandsche zee en Konstantinopel gedaen in den jare 1825* (Amsterdam 1846).

Woensel, P., van, *Aanteekeningen, Gehouden op eene Reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de Jaaren 1784-89. Met Plaat* (Amsterdam 1789).

Secundaire literatuur

Bakker, R., *Geschiedenis van Turkije* (Amsterdam 2002).

Berkowitz, P., 'Answering Edward Said', *Policy Review* 149 (2008) 75- 82.

Borm, J., 'Defining Travel: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology', in: M. Stannard en G. Walker (ed.), *Perspectives on Travel Writing. Studies in European Cultural Transition Volume 19* (Bodmin 2004) 13-26.

Brennan, T., 'The Illusion of a Future: "Orientalism" as Travelling Theory', *Critical Enquiry* 26, 3 (2000), 558- 583.

Findley, C.V., *The Turks in World History* (Oxford 2005).

Fox, J., 'Huntingtons Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction', *International Politics* 42 (2005) 428-457.

Hagen, W.W., 'The Balkans' Lethal Nationalisms. The Historical Roots of the Kosovo War', *Foreign Affairs* 78, 4 (1999) 52-64.

Hanioğlu, M.S., *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton en Oxford 2008).

Head, M., *Orientalism, masquerade and Mozart's Turkish Music* (London 2000).

Heuvel, E. van den., *"Daar hoorden zij de iman zingen..." De relatie tussen Nederlandse reizigers en het oriëntalisme van Edward Said* (Scriptie. Universiteit Utrecht).

- Hooper, G. en Youngs, T., 'Introduction' in: M. Stannard en G. Walker (ed.), *Perspectives on Travel Writing. Studies in European Cultural Transition Volume 19* (Bodmin 2004) 1-11.
- Huntington, S.P., 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs* 72, 3 (1993) 22-49.
- Huntington, S.P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York 1996).
- Jürgens, H., 'Ontdekkers en Onderzoekers in de Oost. Britse Reisverhalen gespiegeld, 1660-1830' *Utrechtse Historisch Cahiers* 15, 2 (1994) 1-99.
- Labib, T., 'Preface', in: T. Labib (ed.), *Imagining the Arab Other. How Arabs and Non-Arabs View Each Other* (London 2008) v-x.
- Lockman, Z., *Contending Visions of the Middle East. The History and Politics of Orientalism* (Cambridge 2004).
- Marks, R., 'Book Review. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order', *Journal of World History* 11, 1 (2000), 101-104.
- Marshall, P., 'Review Untitled', *English Historical Review* 113, 450 (1998) 203-204.
- Melman, B., *Women's Orient. English Women and the Middle East 1718-1918. Sexuality, religion and work* (Michigan 1992).
- Millman, R., *Britain and the Eastern Question 1875-1878* (Oxford 1979).
- Ning, W., 'Orientalism versus Occidentalism?', *New Literary History* 28, 1 (1997) 55-67.
- Porter, D., *Haunted Journeys. Desire and Transgression in European Travel Writing* (Princeton, New Jersey 1991).
- Prousis, T.C., 'Disputes in the Dardanelles: A Report on Russo-Ottoman Relations', *East European Quarterly* 36, 2 (2002) 155-170.
- Quadflieg, H., ' 'As mannerly and civill as any of Europe': Early Modern Travel Writing and The Exploration of the English Self' in: M. Stannard en G. Walker (ed.), *Perspectives on Travel Writing. Studies in European Cultural Transition Volume 19* (Bodmin 2004) 27-40.
- Said, E.W., *Orientalism* (London 2003).
- Scott, M., 'Edward Said's Orientalism', *Essays in Criticism* 58, 1 (2008) 64-81.
- Subaşı, T., 'The Apostasy Question in the Context of Anglo-Ottoman Relations, 1843-44', *Middle Eastern Studies* 38, 2 (2002) 1-34.
- Wheatcroft, A., *Infidels. The Conflict between Christendom and Islam 638-2002* (London 2003).